

Del 3:

Framtidsscenarioer

9 Framtagning av scenarier

9.1 Vad är ett scenario?

Det är idag inte möjligt att mer detaljerat förutse hur samhället kommer att se ut om tio år. Det enda man egentligen kan vara riktigt säker på är att varje försök till förutsägelse kommer att visa sig vara felaktig.

En vanligt förekommande uppfattning är att samhället befinner sig i ett epokskifte lika stort eller till och med större än det som kännetecknade övergången från jordbruks-samhälle till industrisamhälle. Naturligtvis är det särskilt svårt att ha en helt realistisk syn på framtiden om man just befinner sig i den punkt varifrån all förändring utgår.

Ett alternativ är då att inte försöka tala om hur samhället ser ut om tio år utan att söka finna vilka huvudsakliga utvecklingsalternativ som är troliga.

Vad är då ett scenario? Följande beskrivning har hämtats från boken "Vem tar makten":

"Ett scenario är en beskrivning av en tänkbar utveckling. Det är inte en förutsägelse om framtiden, eller ett uttryck för hur man vill att framtiden skall bli. Ett bra scenario är inte nödvändigtvis ett som i efterhand har visat sig bli verklighet, utan ett som har formulerat de viktiga frågorna och som ökar förmågan att tidigt se viktiga förändringar och nya trender. Man brukar ställa upp vissa kriterier för ett bra scenario:

- Varje berättelse skall hålla ihop logiskt; de skall vara internt sammanhängande
- Scenarierna skall vara rimligt trovärdiga - spännande, intresseväckande, men inte science fiction
- Scenarierna skall skilja sig tydligt från varandra; man arbetar av pedagogiska och praktiska skäl ofta med 3-4 scenarier
- Scenarierna skall också vara relevanta för den specifika frågeställning som studeras; de är inte berättelser i största allmänhet om framtiden.⁵⁰⁹

Ytterligare en aspekt på scenarioarbetet återfinns i boken "I kant med kaos".

"Scenarier är ingen slutprodukt. De är viktiga steg i den fortlöpande process som David Ingvar benämner "att skapa sig minnen av framtiden". Planering är egentligen en läroprocess om hur vi på bästa sätt skall ta till oss den framtid vi vill ha. Planering handlar om att skapa oss handlingsmöjligheter och manöverutrymme för att realisera våra visioner. Scenarier skall inte förväxlas med visioner. Dessa springer ur människors drömmar om sina existentiella uppgifter. Scenarier är intellektuella "artefacts" som den som redan har bestämt sig för sin vision kan lära av för att undvika fel-

⁵⁰⁹ Levin, Bert & Nordfors, Lennart: *Vem tar makten? Fyra scenarier med vinnare och förlorare i Norden år 2008*, 1998

steg.⁵¹⁰

De scenarier som redovisas i den här rapporten ska ses som en dagsbild av olika utvecklingsalternativ. I och med att rapporten är lagd, eller i vart fall tämligen snart därefter, uppkommer behov av modifieringar. Detta hänger samman just med att scenariemetoden är ett led i en fortlöpande process. Den kan också ses som startpunkten för en intensivare omvärldsbevakning än tidigare.

Fördelen med scenariemetoden är att den skapar handlingsmöjligheter och manöverutrymme för visionen för våra förvaltningar: "Ett samhälle där alla vill göra rätt för sig" och där våra bidrag ska vara "enkla och tidsenliga regler samt den bästa förvaltningen i medborgarnas tjänst"⁵¹¹. Kraven på förvaltningarna kommer att förändras i takt med att samhället förändras. Möjligheterna att leva upp till dessa nya och kanske växlande krav bör öka avsevärt när scenarier skapats och en utökad omvärldsbevakning påbörjats.

9.2 Vilket tidsperspektiv bör ett scenario omfatta?

Professor Lars Ingelstam skriver i sin lärobok i framtidsstudier att tidshorisonten för sådana studier måste väljas så att väsentliga bindningar är borta och att kvalitativa förändringar kan komma ifråga. Han fortsätter:

"Om en forskargrupp skall kunna ställa insiktsfulla frågor inom ett område, med någon utsikt till framgång, så måste den få och ge sig själv tid att förstå och reflektera över vad som faktiskt tänks. Att klargöra vilka traditioner och föreställningar som finns och hur de har uppstått är en väsentlig del av framtidsforskningsuppgiften. Man bör visa sådan respekt för den "etablerade visdomen" inom olika områden att man sätter sig in i den ordentligt, upprättar en dialog med dess företrädare byggd på kunnande - sedan uppfyller man den egentliga uppgiften: att hitta ett eget synsätt, att ifrågasätta det gängse tänkandet".⁵¹²

Det gäller uppenbarligen att välja tidshorisont så att man kan frigöra sig från de dagsaktuella frågorna och de lösningar som dessa kräver i det korta perspektivet. Annars är risken uppenbar att det näraliggande får för stor influens på bilden av framtiden. Ett liknande resonemang förs i boken "Vem tar makten?", där författarna motiverar sitt tidsperspektiv på följande sätt:

"Scenarierna sträcker sig tio år framåt i tiden, berättelserna avslutas alltså med en lägesbeskrivning år 2008. Är detta tidsperspektiv rimligt för att vi skall få scenarier som avviker i intressant omfattning från läget idag? Ett sätt att besvara den frågan är att blicka tio år tillbaka i tiden. År 1988 gällde bland annat följande omständigheter:

⁵¹⁰ Arnander, Fredrik & Norén, Dag: *I kant med kaos*, 1995

⁵¹¹ RSV: *Riktlinjer inkl. medelsförvaltning för RSV-koncernen 1999*, 1998

⁵¹² Ingelstam, Lars: *Ekonomi för en ny tid*, 1997

- Sovjetunionen existerade, liksom Berlinmuren
- Sarajevo var mest känd som OS-stad några år tidigare
- Maastrichtavtalet fanns inte, EU hette EG
- Det dominerande problemet på arbetsmarknaden i Sverige var bristen på arbetskraft
- Nästan ingen hade hört talas om Internet
- Strålande tider för Gotabanken
- Riskerna för storskaliga globala klimatförändringar hade inte nått ut till allmän debatt."⁵¹³

Det är lätt att föreställa sig hur omöjlig uppgiften hade varit för en scenarioförfattare som 1988 skulle ha försökt beskriva utvecklingen fram till 1998. Detta är intressant i synnerhet som alla förväntar sig mycket stora förändringar också under de närmaste tio åren. Detta skapar onekligen förutsättningar för att närma sig uppgiften med ödmjukhet och kanske även en medvetenhet om det nödvändiga i att beskriva alternativ som ligger tämligen långt ifrån varandra.

Man skulle kanske kunna argumentera att denna erfarenhet talar för att välja ett kortare tidsperspektiv, men då är som tidigare framhållits faran stor att nutiden för stor inverkan med följd att man kanske missar mer långsiktiga trender.

Samtidigt för professor Emin Tengström fram synpunkten att de politiska partierna inför nästa val år 2002 bör tydliggöra sina mål på längre sikt (20-30 år) och vilka åtgärder som under den kommande fyraårsperioden skulle kunna leda i den angivna riktningen. Han menar då att Europapolitiken är grundläggande, varför EU-vänliga partier bör tala om hur de vill att EU ska utvecklas och EU-fientliga hur Sverige gynnas genom att stå utanför EU. Ett annat område är näringslivspolitikerna bör redan nu tala om hur man vill skapa förutsättningar för svenskt näringsliv att utvecklas i en tid präglad av globalisering av finansmarknader, ägarstrukturer och varuproduktion. Ett tredje område är miljöpolitiken, där partierna bör visa hur man tänker lösa konflikten mellan ekonomisk tillväxt och ekologiskt hållbar utveckling i global skala. Som komplement till politiken för den offentliga sektorn bör partierna ange de politiska villkoren för det civila samhällets utveckling.⁵¹⁴

Mot den här bakgrunden framstår det tioårsperspektiv som valts för vår studie som tämligen väl avvägt. Mycket talar för att man bör anlägga ett tioårsperspektiv för att som Ingelstam säger frigöra sig från väsentliga kopplingar med nutidens problem och värderingar. Men det skulle till och med kunna gå att argumentera för att utsträcka scenarierna i tiden just med tanke på att de trender som nu finns kanske är mer långsiktiga till sin natur och därför inte får genomslag förrän efter ytterligare några år.

⁵¹³ Levin, Bert & Nordfors, Lennart: *Vem tar makten? Fyra scenarier med vinnare och förlorare i Norden år 2008*, 1998

⁵¹⁴ Tengström, Emin: *Nu ska vi prata om demokratin*, Göteborgs Posten 981231.

9.3 *Avgränsningar i scenariebilden*

Projektet har valt att inte försöka lägga in något katastrofscenarie. Det finns visserligen en rad hotbilder, men ingenting säger idag att sannolikheten skulle vara så hög att de utgör en realitet att överväga i ett scenariebyggande, även om t ex Georg von Wrights analys framstår som både oroväckande och svår att vederlägga. Även George Soros analys av kapitalismens effekter, där han framhåller att de fria marknadskrafterna kan föra in världen i en stor depression, är en hotbild som inte bara kan avfärdas. Det finns också andra typer av katastrofer. Till de mest förödande är internationella militära förvecklingar av stor räckvidd och omfattande naturkatastrofer. I dagens värld skulle de förmodligen innebära en drastisk förändring av förutsättningarna inte bara för världsekonomierna utan även för villkoren för mänskligt liv och överlevnad på vår planet. Om förutsättningarna skulle ändras, så att katastroferna framstår som mer sannolika, måste de naturligtvis vägas in i bilden av framtiden.

Det finns även mindre globala risker. En sådan är att EMU misslyckas och att EU därför upplöses. En annan är att Sverige lämnar EU. Dessa kan rymmas i våra scenarier även om de i så fall behöver justeras i några olika hänseenden. Det är dock mer uttryck för en normal anpassning av scenarierna till en föränderlig verklighet än uttryck för ett helt nytt scenario.

På motsvarande sätt har projektet avstått från att bygga på de mest extrema förutsägelseerna om t ex nationalstaternas död och en enda kontinuerligt blomstrande global utveckling i fred med ständigt ökande välfärd.

När det gäller IT-utvecklingen och annan teknisk utveckling finns det en stark övertygelse att en del utvecklingstendenser, t ex Internets utveckling, kommer att realiseras under de närmaste 5-10 åren. Det är dock svårt att i många avseenden förutsäga vilka tekniska koncept som kommer att slå igenom på bred front. Att upptäcka framtida innovationer, som ännu inte utvecklats är definitivt omöjligt. Det är därför troligt att det kommer nya banbrytande innovationer, som kanske omkullkastar rådande samhällsstrukturer, vilka ej omnämns i scenarierna. Under alla omständigheter kan det inte uteslutas att det under tiden fram till år 2010 kommer att inträffa minst en omvälvande omständighet - vetenskaplig, politisk eller miljömässig - som det över huvud taget inte är möjligt att förutse idag.

9.4 *Konstruktion av scenarier*

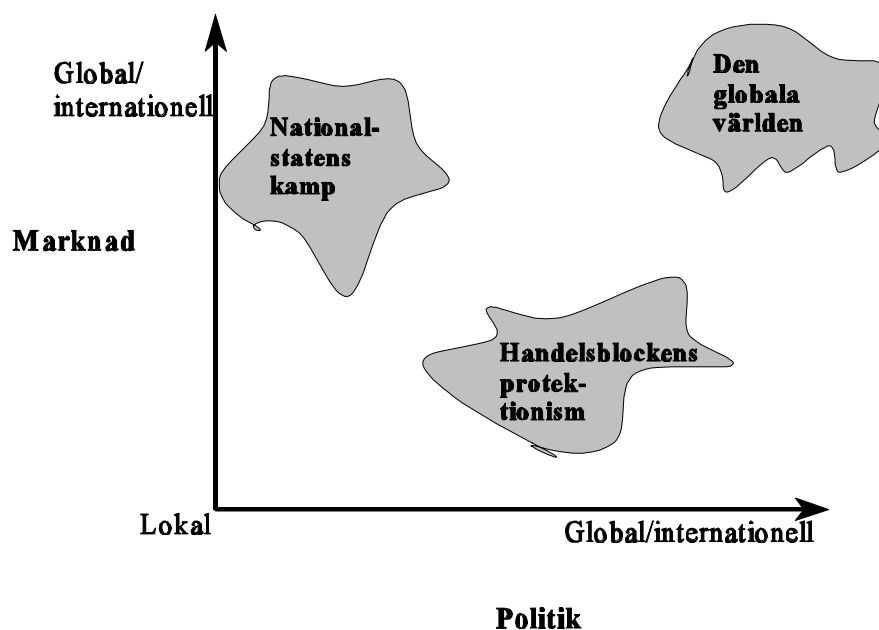
Projektet har kommit fram till att verksamheten i våra förvaltningar främst påverkas av två dimensioner - marknaden och politiken. Båda dessa dimensioner kan förväntas erhålla en utveckling som i ena ytterligheten är lokal och i andra ytterligheten global.

Valet av marknaden som en dimension hänger samman med att skattesystemet och dess konstruktion har ett nära samband med hur företag agerar. Det är en stor skillnad om företagets verksamhet i allt väsentligt begränsas till ett visst geografiskt område - ett land eller en region - eller om företagen agerar med hela världen som marknad.

Såväl konstruktionen av skattesystemet som möjligheten att fastställa, kontrollera och driva in företagens skatter kan förmodas bli helt olika om företagens verksamhet är global eller lokal.

Samtidigt är det av avgörande betydelse vilken inriktning som kännetecknar de förhärskande politiska krafterna. De kan antingen sträva efter överstatlighet och global anpassning eller driva en strikt nationell politik. Vidare kan inriktningen på politiken antingen vara i samklang med marknadskrafterna eller på kollisionskurs med dessa krafter. Dessa alternativa politiska lösningar kan förmodas ge helt olika förutsättningar för verksamheterna i våra förvaltningar.

Av figuren framgår hur projektets tre scenarier placerats. De har medvetet valts så att de är klart urskiljbara från varandra. De representerar mer eller mindre global politik och mer eller mindre global marknad.

I scenariot "Handelsblockens protektionism" har de stora handelsblocken i världen flyttat fram sina positioner och antagit en protektionistisk hållning. Utgångspunkten har varit att EU utvecklas i federal riktning samtidigt som en motsvarande utveckling antas ske såväl på den amerikanska kontinenten som i Asien.

"Nationalstatens kamp" kännetecknas av att marknaden blir alltmer global, samtidigt som den politiska samordningen brister på internationell nivå. Sverige försöker slå vakt om välfärdsstaten med ett i stort sett oförändrat skattetryck, vilket fått långsammare ekonomisk tillväxt som följd.

I "Den globala världen" har såväl marknad som politik blir alltmer globala. Globaliseringen har minskat den nationella politikens räckvidd, men nationalstaterna spelar trots det en viktig roll. Denna försiktighet i scenariot motiveras av att många forskare framhåller just de motkrafter som globaliseringen har hos nationalstaternas

regeringar, hos enskilda medborgare och genom kulturella skillnader länderna emellan.

Scenarierna utgör ett försök att spegla de utvecklingstrender som projektet spårat i litteraturen och forskningen. Därigenom utgör del två av rapporten, som beskriver dagens samhälle och olika uppfattningar om framtiden, grunden för projektets ställningstaganden. Projektets scenariobeskrivningar är alltså en metod att peka på olika trender i samhällsutvecklingen, och skapar på så sätt handlingsberedskap inför framtiden. Detta är också orsaken till att scenarierna konstruerats så att de skiljer sig från varandra i väsentliga hänseenden. Scenariebeskrivningarna utgör därför inte en redovisning av någon uppfattning i rent politiska frågor.

10 Framtidsprojektets scenarier för samhället år 2010

10.1 Handelsblockens protektionism

Världsekonomin är uppdelad i ett antal starka handelsblock. EU, där Sverige ingår, har utvecklats mot en federativ stat med handelshinder och stark gränskontroll mot övriga världen.

10.1.1 Marknadskrafternas utveckling

Den allt hårdare internationella konkurrensen har skapat en stark vilja att skydda industri, teknikutveckling och arbetstillfällen inom handelsblocken. Ekonomiska kriser med påföljande värdenedgångar i valutor har också snedvridit konkurrensen från en del länder. Sammantaget har detta drivit på de protektionistiska tendenserna mellan handelsblocken. Den internationella handeln sjunker under första decenniet av 2000-talet på grund av de protektionistiska stämningar som vuxit sig starka mellan de stora handelsblocken. Små- och medelstora företag konkurrerar huvudsakligen inom handelsblocken.

De stora företagen agerar dock fortfarande på internationell nivå och handelsblocken anpassar sig i viss utsträckning till deras villkor. Världshandeln domineras därför av ett antal stora multinationella och transnationella koncerner. För att undkomma de höga tullmurarna har många av dem förlagt sin produktion till flera olika handelsblock.

Inom handelsblocken har handeln och rörligheten över nationsgränserna ökat, vilket påverkar nationernas politiska utrymme och möjlighet att styra landets ekonomi. De enskilda nationernas minskade makt kompenseras dock av ökad styrning och samordning mellan länderna inom handelsblocken. Hur långt samarbetet har gått varierar dock kraftigt mellan de olika blocken.

Den internationella produktionsuppdelningen motverkas av handelsblockens protektionistiska agerande. Investeringarna har dock inga geografiska begränsningar inom handelsblocken, utan styrs av möjligheterna till ekonomisk vinning. Strukturomvandlingen inom respektive handelsblock påskyndas också av den fria rörligheten inom blocket.

IT-utvecklingen

Det revolutionerande inom IT-utvecklingen är användningen av nätverk. Vid sekelskiftet var det många som till och med ansåg att IT-utvecklingen, och framför allt användandet av Internet, var det som skulle sätta fart på ekonomi och arbetsliv. Nu har de flesta insett att IT-användningens betydelse för samhället var kraftigt över-

skattad. IT-utvecklingen har i och för sig medfört stora förändringar i samhället, men effekterna har varit både positiva och negativa.

Det har varit starka marknadskrafter som drivit på Internetutvecklingen och utbyggnaden av en världsomspännande digital infrastruktur. Elektroniska motorvägar som inte känner några geografiska gränser binder ihop handelsblock och olika länder och skapar förutsättningar för företag, institutioner och privatpersoner att kunna kommunicera elektroniskt med vem som helst, var som helst. Nätet saknar centraldator, centralmyndighet och centralstyrning, vilket betyder att ingen kan bestämma vilken information som får och inte får släppas fram. Nätets transnationella karaktär och avsaknaden av en världsreglering gör uppgiften att reglera och kontrollera trafiken till en omöjlighet. Utan ett långtgående internationellt samarbete kommer det alltid att finnas länder som erbjuder frizoner från regleringarna.

De försök som bland annat Kina och Singapore har gjort, att stänga stora delar av Internet för sina medborgare och kontrollera informationsflödet, har resulterat i misslyckanden. Inga förbud har kunnat hindra Internet från att fungera som informations-spridare och kommunikationsmedel även i dessa länder. Även andra stater (t ex USA:s) försök att på olika sätt få kontroll över informationen på Internet har haft begränsad framgång. Syftena har i dessa fall inte varit att undanhålla information från medborgarna eller att hindra en gränsöverskridande kommunikation, utan att underlätta brottsbekämpningen och motverka sedlighetssårande verksamheter, t ex spridning av barnpornografi. Som ett steg i det arbetet har USA försökt förbjuda alla krypteringsprogram som de själva inte har en "reservnyckel" till. Inte ens det har dock kunnat stoppa de starka marknadskrafterna.

Även den elektroniska handeln har tagit fart som en följd av Internets kraftiga genomslag. Ett tag sågs det som ett hinder för den elektroniska handeln att man inte kunde enas internationellt om juridiska och tekniska frågor avseende digital identifiering, elektroniska underskrifter och elektroniska betalningsmedel. Valet av standards har istället avgjorts av de starka aktörerna på programvarumarknaden. De säkerhetssystem som kom att stödjas av de största datorprogrammen var de som fick genomslag hos användarna. Bristerna i den juridiska samordningen på området uppfattas inte längre som något överordnat problem, utan det har vuxit fram olika mer eller mindre fungerande system i olika länder.

Den växande elektroniska handeln i kombination med nätets okontrollerbara karaktär skapar nya problem för myndigheterna. Oavsett var en företagare eller nätverkare fysiskt befinner sig, är hans eller hennes digitala pengar, produkter och verksamhet tillgängliga överallt i världen. Så länge det saknas ett internationellt samarbete kring brottsligheten på Internet är det lätt att kringgå kontrollen genom att t ex flytta sina webbsidor mellan länder med olika regler.

De finansiella marknadernas internationalisering

Handeln på valuta-, kapital och riskhanteringsmarknaderna har ökat och det spekulativa inslaget är betydande. Privatpersoner och företag har möjligheter att spara och låna internationellt och IT-utvecklingen har medfört att kapitalöverföringarna är svåra att kontrollera. Eurons starka genomslag i Europa har bidragit till att harmonisera och effektivisera de finansiella marknaderna inom Eurons valutaområde.

Viljan att få kapitalrörelserna under kontroll är stor, och det finns långtgående diskussioner om att införa någon form av reglering och övervakning på valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknaderna för att minska det spekulativa inslaget. Men de stora handelsblocken och övriga nationer världen över har inte lyckats hitta lämpliga former för detta. Fortfarande försöker därför handelsblocken dra till sig investeringskapital samtidigt som de vill begränsa kapitalrörelserna i motsatt riktning.

Investeringarna styrs av rent privatekonomiska och spekulativa avkastningsmöjligheter. Detta i kombination med en ökad protektionism mellan handelsblocken motverkar en större internationell produktionsuppdelning, och har resulterat i en uppbromsning av världsekonomin tillväxt. Världen har de senaste åren också genomgått ett antal internationella ekonomiska kriser, vilka delvis har haft upprinnelse ur protektionismen, men kanske till än större del kan förklaras av de spekulativa kapitalrörelserna.

OECD har inte lyckats med sin strävan att internationellt eliminera den illojala skattekonkurrensen mellan olika länder och från de skatteparadisen. Det har inte heller skett någon internationell harmonisering av skattesystem och skattesatser, och den interna harmoniseringen skiljer sig starkt mellan olika handelsblock. Inom EU är kapitalbeskattningen helt harmoniserad.

Arbetsmarknadens utveckling

Den yttersta spetskompetensen och viss slags teknisk kompetens är internationellt attraktiv, vilket har skapat konkurrens mellan handelsblocken om denna typ av arbetskraft. Framför allt är det de högteknologiska företagen som konkurrerar internationellt om välutbildad arbetskraft och högt värderad kompetens. Inom blocken är konkurrensen och rörligheten i arbetskraften relativt stor både bland hög- och lågutbildad arbetskraft. Framförallt är det de yngre generationerna som är rörliga.

De protektionistiska tendenserna på världsmarknaden har påverkat både tillväxt och sysselsättning i de olika handelsblocken och nationerna. Skillnaderna både mellan de olika handelsblocken och mellan olika nationer och regioner inom blocken är betydande. Dessutom har en del länder i tredje världen drabbats hårt.

Miljöutvecklingen

Miljöarbetet skiljer sig mellan olika handelsblock. En del är väldigt miljömedvetna och har samordnat miljöarbetet inom handelsblocket. Miljöforskningen har också olika inriktning i de olika blocken. EU inriktar sig framför allt på att utveckla nya energikällor. I och med att arbetet splittras mellan blocken blir effekterna av miljöarbetet mindre. De största miljöproblemen uppkommer i nyindustrialiserade länder utanför de stora handelsblocken. De försöker konkurrera med låga priser istället för med miljöanpassad produktion.

Miljökonferenser hålls med jämna mellanrum i FN:s regi men olika uppfattningar hos skilda handelsblock och många utvecklingsländer försvårar det internationella samarbetet.

Miljövänliga lösningar på transportproblemen har börjat dyka upp men mycket återstår ännu att göra innan de negativa miljöeffekterna reducerats.

Matförsörjningsproblemen ses i första hand som politiska och kvarstår på en hög nivå på grund av de internationella motsättningarna.

10.1.2 Utvecklingen av det internationella samarbetet

Det förekommer stor samordning inom respektive handelsblock. Mellan handelsblocken är dock bristerna i samarbetet stora på många områden, t ex när det gäller lagstiftningsfrågor. Många internationella frågor avgörs i praktiken av USA och EU. De beslut som fattas i internationella organ anses därmed spegla västerländska värderingar. Människor i världen identifierar sig mer med kulturella värderingar. Kulturfärernas gränslinjer ersätter därför alltmer politiska och ideologiska gränslinjer. Detta i kombination med ökad protektionism i handeln har medfört att spänningarna i världen ökat. FN fungerar mycket haltande men ändå som ett organ där vissa internationella överläggningar sker.

Konsumenterna har drivit fram internationella regelverk, såsom krav- och rättvisemärkningar, som har fått mer genomslag på företagens agerande. Framför allt inriktar sig dessa på ekologi och arbetsförhållanden.

Skatteharmoniseringen har framför allt skett inom handelsblocken, men även där kvarstår vissa betydande skillnader. Nationella skillnader kvarstår. Det råder frihandel inom handelsblocken, men tullmurar mellan dem. Det har dragit ner den internationella världshandeln avsevärt. De protektionistiska stämningarna inom handelsblocken siktar på att skydda företag inom handelsblocken till priset av sämre konkurrens mellan företag och försämrade effektivitet i ekonomin.

I och med att världens uppdelats i handelsblock som konkurrerar med varandra har ytterst små framsteg gjorts när det gäller samordning av myndighetsutövning. I många stycken är situationen likvärdig med den som rådde i slutet av 1990-talet. Däremot har

åtskilliga framsteg gjorts inom respektive handelsblock.

Den ökade protektionismen har fått EU att stänga sina yttre gränser. Den immigration som tillåts till EU regleras via EU:s gemensamma immigrationsverk. Det handlar uteslutande om en kontrollerad arbetskraftsinvandring, vilken är nödvändig bl a för att EU ska kunna klara det stora behovet av tjänster inom äldreomsorg. Även andra delar av världen tillämpar en mycket restriktiv invandringspolitik. Bidrag lämnas till FN för akuta insatser på plats vid flyktingkriser och andra typer av kriser som kräver hjälpinsatser. De olika handelsblocken gynnar framför allt sina egna fd kolonier med bistånd och annan hjälp.

10.1.3 Utvecklingen av EU

År 1999 inleddes den tredje fasen av den ekonomiska och monetära unionen, med deltagande av alla EU:s medlemmar utom fyra stater. Även dessa kom snart att ingå i denna ekonomiska och monetära union, för Sveriges, Storbritanniens och Danmarks del därför att dessa stater bedömde det som nödvändigt, och för Greklands del för att EU ansåg det nödvändigt även om det innebar att vissa kostnader kom att belasta EU.

Den gemensamma valutan gav den inre marknaden en nödvändig injektion, genom att kvarvarande hinder mot dess utveckling kom att undanröjas ganska fort. Med en helt harmoniserad valuta kom all penning- och finanspolitik att centraliseras, vilket bland annat medförde krav på gemensam skattepolitik utöver de harmoniseringar som redan skett på grund av krav från den inre marknaden. Samtidigt pågick en process där det för den inre marknaden fullgörande krävdes långtgående harmoniseringar av fiskala frågor.

Mot bakgrund av internationell oro av politisk och ekonomisk art (inte minst i Ryssland) såg sig EU tvingat att gå vidare i en överstatlig integration som lett till att EU tagit stora steg mot att bli en federalistisk stat med gemensamma beslutsfunktioner. Besluten på lägre nivå kom att övergå till regioner i enlighet med en vid tolkning av EU:s subsidiaritetsprincip.

De förhandlingar som påbörjades med fem kandidatländer 1998 resulterade inte i någon utvidgning av EU. Detta berodde delvis på att arbetet med den ekonomiska och monetära unionen tog EU:s kraft och delvis på den internationella oron som framtvingade en snabbare integration av EU. Kandidatländerna skapade istället egna tullunioner samtidigt som de av säkerhetspolitiska skäl anslöt sig till NATO.

EU-skatter

Införandet av den gemensamma valutan aktualiserade problemet med att den monetära politiken omfattade hela EU samtidigt som skattepolitiken var en ren nationell angelägenhet. I ett första steg kom skatterna att harmoniseras i syfte att undanröja hinder för den inre marknaden. Den första harmoniseringen avsåg mervärdesbeskattningen

(gemensam skattesats), punktskatter, bolagsbeskattningen och skatt på kapital. I ett andra steg ställdes krav på en total harmonisering av skatterna vilket inledningsvis kom att ske genom att mervärdesskatten helt igenom blev en EG-angelägenhet. Mervärdesskatten följdes av bolagskatt och kapitalskatt. Kvar på nationell nivå finns dels en nationell inkomstskatt och dels en regional inkomstskatt, varav den sistnämnda är viktigare. Även avgifter på inkomster är en nationell angelägenhet.

Gemensam säkerhetspolitik

Den ökade internationella oron i bl a Ryssland och den muslimska världen påskyndade integrationen av säkerhetspolitiken. I Ryssland började problemen synas i större omfattning kring sekelskiftet och fortsatte med ett ökat sönderfall av landet. Oron smittade av sig på Vitryssland och Ukraina, vilket var en bidragande anledning för EU att bygga upp ett omfattande försvarssamarbete i vilket en gemensam Europaarmé ingår. Organisationen VEU har fått en ökad betydelse och är på väg att överta delar av NATO:s verksamhet.

Den muslimska världen har enats i större utsträckning än vad som skett tidigare och byggt upp ett omfattande samarbete inkluderande handel och rådgivning.

Gemensam inrikes och rättslig politik

Genom Amsterdamfördraget som antogs 1999 tog EU de första stegen mot en ökad integration av ländernas inrikes- och rättsliga politik. Det skedde främst genom att det sk Schengenavtalet lyftes in i den första överstatliga pelaren och EU fick därigenom en enhetlig asyl- och invandringspolitik med gemensam yttre gräns. De stater som till en början valde att inte ingå i Schengen kom att ansluta sig efter några år, varefter ytterligare integrering kunde ske på polisområdet med gemensamma spaningsregister och gemensamt polisarbete. Polissamarbetet har byggts ut i mycket stor omfattning och består av ett europeiskt polisväsende parallellt med ett nationellt polisväsende. Även på det rättsliga området kom en snabb integrering att ske. EU fick en delvis gemensam processrätt och gemensamma lagar kring bolagsfrågor. EU har en gemensam konkurslagstiftning med en enhetlig exekutionstitel för enskilda mål. Också det arbetsrättsliga området har lagts på EU-nivå. På det straffrättsliga området har en harmonisering skett även om lagstiftningen i första hand är nationell.

Gemensamma sociala lösningar

EU har tagit huvudansvaret för medborgarna i unionen och har därför skapat gemensamma sociala lösningar och ett gemensamt synsätt på sjukvårdsfrågor, även om dessa frågor hanteras på nationell och regional nivå efter ramar fastställda på EU-nivå.

Genom den fortgående integrationen har skillnaderna i staternas sociala system minskat. Det har underlättat EU:s uppbyggnad av socialpolitiken, som även inkluderar program för sysselsättning, undervisning, yrkesskolor och utbildningsprogram för ungdomar. På arbetsområdet har EU fastställt regler för anställdas medbestämmanderätt, för lika behandling av kvinnor och män, åtgärdsprogram för handikappade, regler för arbetar- och hälsoskydd samt skydd för folkhälsan.

Gemensam förvaltning

För att klara den omfattande överstatliga integreringen har EU skapat nya verk som innebär att tidigare nationella myndigheter lyfts upp på EU-nivå. Med den gemensamma valutan infördes en gemensam europeisk bank och processen fortsatte med ett verk för att hantera mervärdesskatt och följdes efterhand med ett komplett skatteverk. Koncernrevisioner genomförs samordnat inom hela EU. Även indrivningsfrågorna beträffande EU-skatter hanteras nu på EU-nivå. EU har en aktiv bekämpning av den ekonomiska brottsligheten, men den försvåras genom den okontrollerbara ekonomiska handeln mellan handelsblocken.

Det har även skapats verk för att hantera bl a miljöfrågor, transportfrågor, energifrågor, polisfrågor och immigrationsfrågor. Genom att EU har huvudansvaret för sociala frågor och sjukvårdsfrågor har EU även byggt upp en administration som ska säkerställa att viss minsta kvalitet på dessa områden uppfylls. På så sätt ska ländernas hantering av sociala frågor kontrolleras och en likvärdig behandling av EU:s medborgare säkerställas.

Utvecklingen av handeln inom EU

Den inre marknaden har påskyndat en strukturomvandling inom EU som medfört en ytterligare koncentration till vissa regioner. För de områden som kan sägas tillhöra EU:s periferi har denna process inneburit att den pågående koncentrationsprocessen förstärkts, med en tydlig koncentration av befolkning och verksamhet till mer livaktiga regioner som följd (t ex från södra Italien till norra Italien). Den koncentration som skett har inneburit att regioner med centralare lokalisering i EU:s geografiska kärnområde (t ex Amsterdam, München, Milano, Paris och London) fått ökad betydelse vid sidan av vissa regionala öar i det övriga Europa exempelvis Köpenhamnsområdet inklusive Malmö/Lund. I dessa regioner har en koncentration av tekniska kunskaper, tillgång till forskning och välutbildad personal skett. De områdena har också högst tillväxt. I de mer perifera områdena finns mer av stagnerande basindustri, jordbruk och åldrande befolkning. Dessa områden har blivit alltmer beroende av regionsstöd från EU.

EU:s handelspolitik är protektionistisk med förhållandevis höga tullar. Dessa tullar kombineras med exportkvoter, importlicenser, antidumpingtullar med mera för att begränsa importen. Den protektionistiska politiken har gjort det lönsamt att utveckla den egna elektroniska industrin. Detta har skett i de befolkningstäta och utvecklade

regionerna och därmed påskyndat koncentrationen inom EU. Samtidigt har EU tvingats upprätthålla sin nivå på jordbruket för att undvika ett importberoende. Därigenom har vissa regioner trots ett jordbruksberoende kunnat hävda sig väl i den inre marknaden samtidigt som de hindrats från att utveckla andra verksamheter.

EU har sedan början av 1990-talet varit det största handelsblocket i världen. Tillsammans med Japan och USA har EU svarat för närmare 70 procent av handeln i världen vid mitten av 1990-talet. Vid denna tidpunkt var den interna EU-handeln mer än 20 procent av den totala handeln. Den protektionistiska utvecklingen av EU har inneburit att den interna EU-handeln kommit att öka på bekostnad främst av EU-ländernas handel mot USA och Japan.

EU:s politiska och demokratiska process

EU har, för att förbättra demokratin, reformerat sin beslutsprocess och låtit parlamentet få en tydligare roll i kombination med ökad beslutsrätt. Det indirekt utsedda ministerrådet har därigenom förlorat makt till det direktvalda parlamentet, som fått utökade befogenheter och tilldrar sig ett större intresse i medlemsländerna. I och med att EU har fler och större regleringar är debatten och besluten i parlamentet viktiga och får en direkt påverkan på medborgarna i EU. Det gemensamma parlamentsvalet är en kamp mellan partigrupperingar som återfinns i samtliga medlemsländer. Valen upplevs dock som något av "elitval" och samlar bara runt 50 procents valdeltagande.

Samtidigt har EU arbetat för att skapa ett europeiskt synsätt genom olika typer av symboler, och genom att framhäva den gemensamma historien och genom gemensamma sändningar i massmedia.

Regionerna

I takt med att EU blev mer federalistiskt kom den vida tolkningen av den sk subsidiaritetsprincipen att tillämpas i allt högre grad. Denna princip innebär ett stöd för regionerna att flytta fram sina positioner gentemot nationalstaten. De hävdar subsidiaritetsprincipen för sina krav på ökad beslutanderätt. En omfattande process pågår därför där beslutsfattande flyttas ned till regionerna från centralstaten. För Sveriges del har detta inneburit att ett antal regioner skapats med beskattningsrätt och beslutanderätt inom sjukvård, socialvård, kultur och utbildning samt avseende frågor av mer lokal karaktär. Det har också bildats ett antal transnationella regioner med bl a beskattningsrätt. Processerna pågår för närvarande och konflikter mellan centralstaterna och regionerna har varit många och ibland kunnat lösas först efter att konflikten förts upp på EU-nivå.

Jämlikheten i levnadsförhållanden

EU har tagit klara och tydliga steg mot en federativ stat med främsta intresse att skydda sina medborgare samt att utjämna levnadsförhållandena mellan medlemsstaterna. EU:s inre ekonomiska politik går ut på att upprätthålla den inre marknaden samtidigt som EU tar ett helhetsansvar för medborgarna. Detta har lett till att de positiva effekterna av den inre marknaden motbalanseras av kostnader och ineffektivitet i jordbrukspolitiken, regionstöden och kollektiva sociala lösningar. EU:s starka intresse av att utjämna levnadsförhållandena mellan medborgarna har också framtvingat ett höjt skattetryck generellt sett för staterna i EU (även om det för Sveriges del inneburit en sänkning).

Överflyttningen av beslutanderätt till regionerna har påskyndat en differentierad utveckling av EU:s olika regioner och skapat konflikter med EU och EU:s mål att utjämna skillnader i levnadsförhållanden mellan regionerna. Som en följd av strukturomvandlingen inom EU har klyftorna kommit att öka. Det har på sina håll medfört omfattande arbetslöshet och social oro, något som EU försöker häva genom en aktiv arbetsmarknadspolitik. Speciellt har lågutbildade invandrare blivit föremål för missnöje. Denna typ av motsättningar har ökat och gett upphov till rasistiska partier, som dock inte fått någon större uppslutning. EU upprätthåller med hård kontroll sina yttre gränser och invandringen är starkt reglerad. De nationella staterna tillåts inte frångå den gemensamma invandringspolitiken.

10.1.4 Sverige

Sverige har i åtminstone ett halvt sekel haft en i förhållande till övriga OECD-länder ganska lågteknologiskt inriktad export. I slutet av av förra seklet var den svenska utrikeshandeln till 70 procent inriktad på handel med EU och EFTA. Genom utvecklingen av EU:s inre marknad har EU:s betydelse för den svenska handeln ökat ytterligare. Det senaste decenniet har strukturomvandlingen inom EU tagit fart, vilket för Sverige med sitt perifera läge och förhållandevis goda råvarutillgång har inneburit en ökad koncentration på låg- och mellanteknologisk industri.

Sveriges export till länder utanför EU har drastiskt sjunkit på grund av protektionismen mellan handelsblocken. Sverige har nu mycket liten export av t ex bilar och transportfordon till USA och Asien. En stor del annan traditionell högteknologisk svensk industri som har konkurrenter i de andra handelsblocken har i stort sett upphört att exportera sina produkter utanför EU:s gränser. Många stora företag i Sverige har tvingats att flytta produktion och andra viktiga funktioner till respektive handelsblock för att överhuvudtaget kunna vara med och konkurrera internationellt.

Sverige har varit, och är fortfarande, en väldigt storföretagsdominerad ekonomi. Framför allt inom basindustrin sker en koncentration av verksamheten till ett begränsat antal storföretag. Emellertid är mångfalden av företagsstrukturer mer omfattande, och större delen av sysselsättningsökningen sker inom småföretag och olika former av nätverksorganisationer. Framför allt inom kunskapsintensiva branscher och tjänste-

företag blir det allt vanligare att tillväxt sker genom samarbetskontrakt med andra företagare, istället för genom anställning. Informationstekniken och användningen av Internet har också gett upphov till nya typer av virtuella företag, där aktörer på marknaden knyts ihop via nätverk som existerar som mer eller mindre tillfälliga samarbetsformer mellan företag.

I Sverige har det under flera decennier pågått en ökad koncentration av högteknologisk och kunskapsinriktad varu- och tjänsteproduktion till de största universitetsstäderna. I och med integrationen inom EU har denna tendens förstärkts, vilket inneburit att både befolkning, sysselsättning och kunskapsinriktad verksamhet koncentreras ytterligare. Framför allt har en överflyttning skett till Skåne och Mälardalen, tack vare dessa regioners geografiska läge, fördelaktiga kommunikationer och goda tillgång på kunskapskapital. Denna koncentration har delvis skett på bekostnad av andra regioner i Sverige, som i ökad utsträckning exporterar råvaror och halvfabrikat till andra delar av EU.

De starkaste regionerna i Sverige tog snabbt tillfället i akt att öka sitt självstyre genom att tillämpa EU:s subsidiaritetsprincip. Det har framtvingat en ny regional indelning av Sverige och en förstärkt regional beslutanderätt i förhållande till både nationalstaten och kommunerna. De nya regionerna omfattar av nödvändighet betydligt större geografiska områden än den gamla länsindelningen. Sverige är ett både befolkningsmässigt och produktionsmässigt för litet land för att kunna delas upp i mer än 5-6 regioner, om de ska kunna utveckla ett fungerande styre och upprätthålla sina maktpositioner gentemot övriga regioner i EU.

IT-utvecklingen

Det finns stora ambitioner att minska de regionala klyftorna inom EU. I ett tidigt skede insåg man att goda kommunikationsmöjligheter i alla regioner var viktigt för att minska de geografiska avstånden och förbättra förutsättningarna för de mer perifera regionerna. Tack vare den fria konkurrensen på telemarknaden inom EU har ett stort antal leverantörer konkurrerat om marknadsandelarna för digital kommunikation. Genom marknadskrafternas försorg har man därför lyckats få till stånd en väl utbyggd digital infrastruktur i de centralare delarna av EU. För att minska de regionala klyftorna har EU subventionerat infrastrukturutbyggnaden i mer perifera regioner, bland annat i stora delar av Sverige. Därmed finns det sedan flera år ett fungerande digitalt nätverk som når alla medborgare inom EU. Bandbredden varierar dock mellan olika områden, men det sker kontinuerliga tillbyggnader och uppgraderingar.

De flesta regionerna i Sverige har satsat ganska stort på att öka IT-kompetensen hos medborgarna, för att på det sättet kunna hävda sig bättre i konkurrensen med andra regioner. Denna satsning i kombination med de statliga skattesubventionerna av hemdatorer i slutet av 1990-talet har resulterat i en förhållandevis omfattande användning av datorer och Internet i alla regioner och befolkningsgrupper i Sverige, även om efterfrågan av mer avancerade IT-tjänster är högst hos de högutbildade i landet.

Sveriges skattetryck

Sverige har i förhållande till övriga länder inom EU haft ett högt skattetryck. Ända sedan slutet av 1970-talet har det svenska skattetrycket legat kring 50-55 procent av BNP. Trots att det totala skattetrycket inom EU har höjts något det senaste decenniet, som en följd av EU:s höga omfördelade ambitioner, har skattetrycket i Sverige sänkts genom EU:s långtgående skatteharmonisering. Skattesatserna på mervärdesskatt, kapitalskatt, punktskatter, bolagsskatt och energi- och miljöskatter är gemensamma inom hela EU. Även övriga skatter, t ex inkomstskatt och arbetsgivaravgifter respektive egenavgifter har för Sveriges del sänkts för att överensstämja bättre med skattebelastningen i övriga EU-länder. I och med att större delen av inkomstbeskattningen ligger på regional nivå i Sverige, förekommer dock vissa skillnader mellan regionerna.

Sverige har tidigare haft små klasskillnader, bl a som effekt av en omfattande välfärdsstat med höga skatter och väl utbyggda socialförsäkringar. Efter skatteharmoniseringen med övriga Europa och med mer marknadsanpassade löner har inkomstklyftorna ökat till EU-nivå. Man kan se en tydlig skillnad mellan olika regioner, där de högsta inkomsterna finns i Mälardalen och Skåne.

Kompetensnivån hos den svenska arbetskraften

För den kunskapsintensiva delen av näringslivet har tillgången på högutbildad och kompetent arbetskraft blivit allt viktigare vid företagens val av lokalisering. Kunskapsnivån hos medborgarna har därför blivit en viktig konkurrensfördel hos de regioner som satsar på högteknologisk och kunskapsintensiv produktion. Sveriges mest högteknologiska universitets- och högskoleorter har som följd därav satsat kraftigt på högre utbildning. Även övriga utbildningsorter i Sverige har fått öka sina satsningar för att kunna tillgodose efterfrågan hos medborgarna och för att bromsa utflyttningen från regionerna. Tack vare IT-utvecklingen kan fler också erbjudas distansutbildning på sin hemort.

Rörligheten hos arbetskraften har till viss del ökat som en följd av utvecklingen av EU:s inre marknad. Fortfarande är emellertid rörligheten mellan regioner inom samma land större än rörligheten mellan länderna. Rörligheten är störst hos den välutbildade arbetskraften.

Sveriges företagsklimat

Harmoniseringen av skatter och arbetsrätt inom EU har gett svenska företag ökade möjligheter att konkurrera på samma villkor som företag i övriga delar av EU. Sänkningen av bland annat skatten på kapitalinkomster har både ökat tillgången på riskkapital och förbättrat de ekonomiska incitamenten att bedriva näringsverksamhet.

Arbetsmarknaden har tidigare varit en av de mest reglerade marknaderna i Sverige. När arbetsrätten harmoniserades och lyftes upp på EU-nivå skedde en betydande avreglering på den svenska arbetsmarknaden, även om den fortfarande är relativt hårt reglerad i ett internationellt perspektiv. Detta har ökat flexibiliteten i företagens relation till sina anställda och underlättat företagets anpassning till de ständiga omvärldsförändringarna.

Den främsta konkurrensnackdelen är för många företag Sveriges geografiska läge. Här har dock IT-utvecklingen haft stor betydelse, framför allt för företag som satsar på kunskapsintensiv tjänsteproduktion. Internet tar bort de geografiska hindren för kommunikation och överföring av information och kunskap. Den elektroniska handeln förbättrar också möjligheterna för geografiskt avlägsna företag att konkurrera på lika villkor med företag i andra länder.

Arbetslösheten

I strukturomvandlingens spår har följt en ökad arbetslöshet inom de regioner som varit "förlorarna", dvs de som blivit inriktade på lågteknologisk varu- och tjänsteproduktion med lågt kunskapsinnehåll. Arbetslösheten är alltså både strukturellt och geografiskt betonad. De delar av Sverige som ligger längst från EU:s ekonomiska centrum har drabbats extra hårt. Många människor har själva löst sina problem genom att omskola sig och flytta till centralare regioner. Andra hålls i sysselsättning genom olika arbetsmarknadspolitiska åtgärder.

För att minska den geografiskt betonade arbetslösheten utgår regionalstöd från EU till företag i vissa perifera regioner. Sverige har en stor andel sådana områden och regionstöden har fått många företag att förlägga delar av sin verksamhet till mer glesbefolkade områden. Ofta är det olika former av lågteknologisk produktion, serviceverksamhet och kundstöd som förläggs till glesbygdsorter. Mer kunskapsintensiv verksamhet passar sämre i dessa områden, eftersom det snabbt uppstår brist på arbetskraft med rätt kompetens när verksamheten expanderar.

Den svenska välfärden

EU har genom den inre marknadens utveckling och den fortgående strukturomvandlingen och uppdelningen av verksamheten mellan olika regioner lyckats uppnå ganska god tillväxt. Även i Sverige ligger tillväxten på en högre och mer stabil nivå än före sekelskiftet. Den tilltagande protektionismen på världsnivå utgör dock ett hot mot tillväxten även i Sverige.

EU har numera det övergripande sociala ansvaret för medborgarna i medlemsländerna. Till största delen är det sociala trygghetssystemet uppbyggt på kollektiva lösningar, men det finns även vissa individuella inslag och valmöjligheter. Till viss del kompletteras EU:s trygghetssystem av olika regionala system och olika slag av regional service.

Dominerande värderingar

De socialliberala värderingarna har fått starkt fäste i Sverige i och med EU:s utveckling i riktning mot en federativ stat. Även om medvetenheten om andras åsikter och värderingar vuxit tack vare det ökade utbudet av information och möjligheten till kommunikation världen över, har den ökade arbetslösheten minskat toleransen för oliktankande och människor med annan etnisk bakgrund.

Medborgarna kräver valfrihet, och väljer själva vård, barnomsorg, skolor mm, även om EU har det övergripande ansvaret för vår sociala trygghet. Boendemiljön är viktig. Många väljer att bo i städer med närhet till och större utbud av arbete, varor, tjänster, kultur och nöjen. Tack vare teknikutvecklingen har möjligheterna till distansarbete och distansutbildning ökat och underlättat för den del av befolkningen som valt landsbygden som boendeanternativ. Småföretagande ökar som en följd av ändrat företagsklimat och en mer positiv syn på företagandet. Detta ligger i linje med den individualisering som Sverige går mot. Genom eget företagande går det att själv välja arbetsuppgifter och arbetskamrater. Miljön blir mer kreativ och framför allt slipper man tröga organisationer och strukturer som man inte gillar.

Livsstilen är mer tidskomprimerad. Tiden effektiviseras så mycket som möjligt. Att klara av att göra flera saker samtidigt, dvs god simultanförmåga, efterfrågas i flera situationer.

Starka krav ställs på företagen att de ska ta ett miljö- och samhällsansvar. Konsumenterna är villiga att betala lite mer för t ex miljövänliga produkter. De företag som inte är lyhörda och lever upp till dessa önskemål har svårt att överleva.

Demokratin och det politiska engagemanget

De förtroendevalda i EU-parlamentet har svårt att nå ut till sina väljare och kontakterna sker till största delen genom journalister. I takt med att klyftan ökar mellan makthavare och medborgare minskar förtroendet för politikerna. Det politiska engagemanget hos medborgarna har koncentrerats till de frågor där beslutanderätten ligger på lokal och regional nivå och där man upplever att möjlighet till påverkan finns. Samverkan mellan individerna sker främst genom frivilliga sammanslutningar och detta gynnar den demokratiska utvecklingen.

Brottsligheten

Det har skett en viss harmonisering av lagstiftningen och inom Europa arbetar man med gemensamma polis- och spaningsregister.

Den elektroniska handeln är svår att kontrollera över handelblockens gränser och som en följd av detta tilltar den svarta sektorn. Tullmurar, handelshinder och bristen på

internationellt samarbete gynnar utvecklingen av den ekonomiska brottsligheten. Den grova våldsbrottsligheten har ökat och man har problem med sk "maffiaverksamhet" i Europa.

Narkotikapolitiken har harmoniserats med övriga Europa med höga straffsatser för produktion, införsel och försäljning av narkotiska preparat. Tillgången och bruket har ökat till följd av öppnar gränser, arbetslöshet och klassklyftor. Det har skett en viss liberalisering som grundar sig på att det hör till individens fri- och rättigheter att skada sig själv. Man tillämpar sk "harm reduction" som strävar efter att minimera de negativa konsekvenserna av drogbruk som ohälsa och social segregation.

Migration och integrering

Inom EU bedrivs en gemensam, restriktiv invandringspolitik som bl a innebär hård kontroll av de yttre gränserna. De etniska motsättningarna inom EU har ökat i samband med den ökade arbetslösheten och sociala oron. För Sveriges del har detta inneburit att kravet på assimilering blivit starkare även om institutioner och företag insett fördelen med mångkulturalitet och därigenom ökat tillgängligheten på arbete för i första hand högutbildade invandrare.

10.2 Nationalstatens kamp

Företagen agerar fritt på en internationaliserad marknad, men har fortfarande en nationell hemvist. Den internationella samordningen brister i många avseenden eftersom länderna har svårt att enas. EU har utvidgats österut, och den fortsatta integrationen är koncentrerad till EU:s inre kärna, där Sverige inte ingår.

10.2.1 Marknadskrafter

Sekelskiftets fusionsvåg har ytterligare ökat världshandelns koncentration till ett fåtal aktörer. Dessa stora multi- eller transnationella företag och koncerner har därigenom fått en starkt dominerande ställning på världsmarknaden, och bestämmer till stor del spelreglerna för övriga aktörer. De omger sig till stor del med internationellt verkande underleverantörer, som fullt ut måste anpassa sig efter deras villkor.

Vid sidan av dessa företag finns det en mängd mer eller mindre tillfälliga konstellationer av företag och samarbetsformer. I en del branscher, framför allt högteknologiska och kunskapsintensiva sådana, är den internationella konkurrensen stor även bland små och medelstora företag. Dessa är ett utflöde av informationstekniken, som gjort det möjligt för aktörer av alla storlekar att etableras på världsmarknaden.

Keynes teorier om att ekonomisk aktivitet måste följa vissa ekonomiska lagar inom nationen fungerar inte i den gränslösa ekonomin. Nationella ekonomier och den ekonomiska politik som förs i respektive land har därigenom förlorat sin traditionella

roll. En enskild nation kan inte längre stimulera landets ekonomi genom traditionell ekonomisk politik. Det har dock inte gjort den nationella politiken verkningslös. Nationerna kan genom att skapa gynnsamma förutsättningar för företagandet i landet dra till sig en större delen av de internationellt verkande företagen, och därigenom öka landets relativa välförhållanden. Inte minst storkoncernernas val av nationell hemvist påverkas starkt av nationernas politiska olikheter. Detta har ytterligare förstärkt deras maktposition och skapat konkurrens mellan länderna i deras strävan att dra till sig koncernerna.

Den internationella strukturomvandlingen

Den strukturomvandling som pågått under några decennier har förvandlat stora delar av industrisamhället till ett högteknologiskt och kunskapsbaserat tjänstesamhälle. Den internationella konkurrensen i kombination med stora politiska olikheter på nationell nivå, har lett till ökade olikheter mellan länder och regioner. Möjligheterna till ekonomisk vinning och ökad tillväxt styr företagen till de regioner med mest fördelaktigt företagsklimat. I de regioner som lyckas locka till sig den mest attraktiva kompetensen skapas därför en koncentration av högteknologiska och kunskapsintensiva företag, som i sin tur drar med sig andra, mer lokalt verkande företag, framför allt inom tjänstesektorn. Många mindre utvecklade länder har på detta sätt lyckats skapa egna nischer i världshandeln och få blomstrande företagsamhet och hög tillväxt i vissa regioner.

På detta sätt har ländernas olikheter och bristerna i internationell samordning bromsat strukturomvandlingen i länder med låg attraktionskraft och drivit på förändringstakten i mer konkurrenskraftiga länder. Olikheterna har inte haft någon avmattande effekt på strukturomvandlingen och produktionsutvecklingen i stort, utan istället påverkat fördelningen mellan länderna. En effekt av detta har också varit att ländernas ekonomiska situation har påverkats märkbart. De länder som är att se som vinnare har en blomstrande näringsverksamhet och god ekonomi, medan "förlorarna" drabbas av produktionsbortfall och en vacklande ekonomi.

IT-utvecklingen

Det stora genomslaget för en gränsöverskridande kommunikation och informationsöverföring kom i och med den kraftiga utbyggnaden av Internet. Det har varit starka marknadskrafter som drivit på Internetutvecklingen och utbyggnaden av en i princip världsomspännande digital infrastruktur. Elektroniska motorvägar skapar förutsättningar för transnationell kommunikation, åtminstone om man bor i de gamla i-länderna. Fortfarande står stora delar av Afrika och tredje världen praktiskt taget utanför det nya IT-samhället. För att komma upp i normal i-landsstandard krävs gigantiska investeringar, och utan ekonomiska incitament för marknaden eller politiskt samarbete mellan handlingskraftiga regeringar, blir tekniken ett redskap som ökar klyftan mellan rika och fattiga länder. Informationstekniken utplånar gamla gränser, företrädesvis i vår egen del av världen, medan andra, företrädesvis i tredje världen,

förstärks.

Den elektroniska handeln har tagit fart ordentligt, sedan de stora programvarutillverkarna enats om standarder för bl a kryptering, digitala signaturer och elektroniska betalningsmedel. Marknadsincitamenten för att bedriva handel elektroniskt är stora, vilket har resulterat i att en stor del av framför allt den internationella handeln sker på detta sätt. Det har skapat möjligheter för företag att nå kunder på geografiskt avlägsna marknader, men även ökat konkurrensen på hemmamarknaden.

Bristerna i det internationella samarbetet och svårigheterna att kontrollera trafiken på Internet har gett upphov till en ny typ av brottslighet som många länder saknar kunskap att hantera. Kontrollarbetet försvåras av trafikmängden på Internet, krypteringsmöjligheterna och ländernas olika regler.

De förbättrade kommunikationerna har minskat betydelsen av geografiska avstånd och därigenom underlättat rörligheten mellan olika länder. Både kostnader och transporttider har minskat, vilket har ökat den transnationella förflyttningen av t ex kapital, varor, information och människor. En del enskilda nationer har försökt motverka rörligheten, men med begränsad framgång.

De finansiella marknadernas internationalisering

Den internationella handeln på valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknader har ökat. Investeringarna styrs geografiskt av skillnaderna i avkastningsmöjligheter och påverkas ej av nationsgränser. Konkurrensen om investeringarna har ökat mellan länderna och alla medel är tillåtna för att dra till sig mer kapital. Direktinvesteringarna har fortsatt med samma ökningstrend som under 1900-talets sista decennium. Både privatpersoner och företag har möjligheter att spara och låna internationellt. I ett internationellt perspektiv har detta medfört att konkurrensen på kapitalmarknaderna har hårdnat.

Viljan att få kapitalrörelserna under kontroll är stor, framför allt för att man vill minska det spekulativa inslaget. Politiskt har det hittills visat sig omöjligt att enas om att införa någon form av internationell reglering och övervakning på valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknaderna. Fortfarande försöker både handelsblock och enskilda länder dra till sig investeringskapital samtidigt som de vill begränsa kapitalrörelserna i motsatt riktning. Det har resulterat i en i många avseenden snedvriden resursallokering, där privatekonomiska och spekulativa avkastningsmöjligheter styr investeringarna i större utsträckning än de samhällsekonomiska vinsterna. De ohämmade kapitalmarknaderna har också resulterat i ett antal finansiella kriser som påverkat många länders ekonomi.

Arbetet inom OECD har inte gett önskat resultat när det gäller att eliminera den illojala skattekonkurrensen mellan olika länder och från de sk skatteparadisen. Kapitalbeskattningen har inte harmoniserats i någon stor utsträckning mellan länderna, varken vad gäller skattesystem eller skattesatser, utan beskattningen används fortfar-

ande som ett medel i ländernas konkurrens om kapitalet. Däremot har man inom EU:s inre kärna lyckats med att harmonisera kapitalbeskattningen.

Arbetsmarknadens utveckling

Den internationella konkurrensen om välutbildad arbetskraft och högt värderad spetskompetens är stor. Skillnaderna mellan de olika ländernas lönenivåer och inkomstbeskattning har ökat de ekonomiska incitamenten för vissa grupper på arbetsmarknaden att flytta till höglöneländer med lägre beskattning. Framförallt är det de yngre generationerna och människor med hög kompetens som har börjat röra sig både inom EU och internationellt. Denna rörlighet har slagit hårt mot vissa länder, där bristen på kompetent arbetskraft hindrar etableringen av högteknologiska företag och kunskapsintensiv produktion.

Arbetskraftens rörlighet mellan olika företag ökar, både som en följd av företagens ökade krav på flexibilitet och de anställdas vilja att höja sin kompetens genom att byta arbetsgivare. Det förekommer nya anställningsformer som bättre tillgodoser flexibilitetskraven, och allt fler väljer att starta eget eller arbeta på konsultbasis.

Miljöutvecklingen

Marknadskrafterna och den globala konkurrensen har på många områden slagit hårt mot miljön. Handels internationella prägel med mycket transporter får också stora miljöeffekter. Pga brister i den internationella samordningen tar man inget samlat grepp mot miljöproblemen.

Växthuseffekten har fortsatt att öka, som en följd av ökade koldioxidutsläpp och minskad skogsareal. Nya drivmedel har kommit fram. Olja och kol minskar något i betydelse, medan bl a kärnkraften ökar.

Svälten i världen har minskat. Det finns allt större samstämmighet om att detta i stor utsträckning är ett demokratiproblem. I takt med att antalet demokratiska länder ökar, minskar också svälten. Ett undantag utgör Centrala Afrika där oroligheter och lokala krig fortfarande försvårar eller omöjliggör livsmedelsproduktion. Dessutom har odlingsmöjligheterna i vissa områden försämrats pga den jorderosion som följt på ett alltför stort skogsuttag. Problemen med vattenbrist har också blivit påtagliga i en del områden, medan andra drabbas av översvänningskatastrofer.

10.2.2 Utvecklingen av det internationella samarbetet

Det pågår ett visst internationellt samarbete, t ex genom organisationer som WTO och OECD. Beträffande rena handelshinder såsom tullar och tariffer, har man kommit långt i arbetet med att underlätta världshandeln. Länderna har dock svårt att enas i många andra frågor och det är oftast några länder som ställer sig utanför de inter-

nationella konventionerna. Problemen på skatteområdet kvarstår i stor utsträckning och många stater använder fortfarande skatterna som konkurrensmedel. Framför allt har skattesatserna på rörliga skattebaser sjunkit kraftigt, men även på mer trögrörliga skattebaser har trenden varit nedåtriktad. OECD har länge arbetat för att minska den illojala skattekonkurrensen. De länder som tidigare har fungerat som skatteparadis har därför tvingats att justera sina skattesystem.

Befogenheterna för myndighetsutövning, bl a för skattekontroll och indrivning, har genomgått viss harmonisering. Det är lättare än i slutet av 1990-talet att få till stånd informationsutbyte och gemensamma kontrollaktioner, men pga brister i samarbetet drar det ofta ut på tiden, vilket försvårar indrivningen av skatter och andra skulder.

Migrations- och biståndspolitiken ligger huvudsakligen på nationell nivå, kompletterad med vissa internationella konventioner. Det förekommer en relativt stor migration av arbetskraftsskäl men den är begränsad till de områden som visar den mest positiva utvecklingen. För Europas del handlar det om de länder som tillhör EU:s mest integrerade. En stor del av flykting- och biståndsfrågorna kanaliseras via FN:s mellanstatliga samarbete. FN har dock kvar sina gamla problem att få tillräckligt med medel från sina medlemsländer. Insatserna består framför allt av akuta hjälpinsatser.

Den internationella konkurrensen ökar risken för konflikter. Genom att handeln fortfarande har sådana restriktioner att vissa länder saknar möjlighet att i produktionen utnyttja sin fördel i form av lägre lönekostnader och möjlighet till export av jordbruksprodukter präglas det internationella samarbetet av oenighet kring detta. Den asiatiska världen och den muslimska världen känner sig delvis utestängda. I Europa känner sig de svagt integrerade länderna i EU som en marknadsplats för de mer integrerade länderna. De svagt integrerade staterna diskuterar andra marknadsmodeller.

10.2.3 Utvecklingen av EU

Den europeiska unionen har utvecklats i en konfederalistisk riktning. Det innebär att EU som helhet inte gått vidare i integrationen utan tvärtom har de nationella parlamenten en fortsatt betydande roll och de har i viss mån återtagit en del av beslutsrätten. EU är ett statsförbund som vilar på en långtgående inre marknad och frivilligt utbyte och samarbete bland annat i syfte att förhindra konflikter.

Införandet av den tredje fasen av den ekonomiska och monetära unionen blev inte den skjuts för fortsatt integration av den inre marknaden i hela EU som avsetts. Den gemensamma valutan fungerade i och för sig utmärkt för länderna i EU:s ekonomiska och geografiska centrum, där de ekonomiska förhållandena var relativt symmetriska. Däremot fick EU problem med de perifera medlemsstaternas medverkan. Vissa stater lämnade därför EMU, vilket ledde till att EU indelades i en inre och en yttre kärna. För länderna i den inre kärnan har kvarvarande hinder för den fria rörligheten på marknaden eliminerats helt.

Det faktum att fortsatt integration i hela EU inte kom att ske och att Amsterdamfördraget 1999 medger flexibel integration, har underlättat processen med att utvidga EU. Efter smärre justeringar av beslutsprocessen inom EU och justeringar av jordbrukspolitiken och regionstöden, var fältet öppet för nya stater. Genom att den inre kärnan kunde gå vidare i sin integration med inre marknad, valuta och skatter såg de inga hinder att utvidga EU. De nya länderna, och de gamla som valde att inte gå vidare i integrationen, behöll det mesta av sin nationella bestämmanderätt men fick tillgång till den gemensamma marknaden utan tullhinder. För att undvika att bryta upp etablerade kontaktvägar i de nya medlemsstaterna valde EU att ansluta samtliga vid ett och samma tillfälle. EU har nu utvidgats till 26 stater. En kärna av stater har gått vidare i integrationen, medan övriga stater, inklusive Sverige, står utanför ytterligare integrering.

Regioner

Regionerna i den inre kärnan har utvecklat ett omfattande samarbete över nationsgränserna och också i vissa fall erhållit en transnationell beskattningsrätt. Denna utveckling är ett resultat av den snabbare integrering som skett i den inre kärnan. Motsvarande samarbete har inte utvecklats i den svagt integrerade delen. Här är nationalstaterna fortfarande tongivande.

Skatter och valuta

Staterna i den inre kärnan har en gemensam valuta och en omfattande skatteharmonisering. Mervärdesskatten har helt harmoniserats och tas ut efter ursprungsprincipen. Destinationsprincipen används dock då en vara eller tjänst lämnar den inre kärnan. Även punktskatter, bolagsskatter, kapitalskatter och skatter och avgifter på arbete är harmoniserade i den inre kärnan. Syftet med harmoniseringarna är att undanröja snedvridningar.

Den nivå av den inre marknaden som uppnåddes med Amsterdamfördraget upprätthålls genom kraftiga kontrollorgan på dels EU-nivå och dels nationell nivå. Det handlar främst om att upprätthålla den fria konkurrensen.

Regler för myndighetsutövning

I den inre kärnan har långtgående harmoniseringar av reglerna för myndighetsutövning skett på bland annat skatte- och indrivningsområdet. Den inre gruppen av länder har också skapat gemensamma organ för skattekontroll, uppbörd och indrivning. Gruppen har en gemensam bolagsrätt, konkursrätt och gemensamma redovisningsregler. Länderna i den inre kärnan har tillsammans med övriga EU-länder byggt upp ett omfattande samarbete mellan olika skatte- och indrivningsmyndigheter och samarbetsredskapen har utvecklats. Samarbetet mellan den inre och yttre gruppen av länder fortgår genom överläggningar och avtal.

10.2.4 Sveriges utveckling

I Sverige är den offentliga sektorn stor och omfördelningsambitionerna är fortfarande stora, för att kunna trygga alla medborgares välfärd och upprätthålla ett jämlikt samhälle. Sverige har därför haft en internationellt sett mycket jämn inkomstfördelning. Trots att den internationella konkurrensen om arbetskraft har ökat, så har Sverige med ett tämligen långtgående transfereringssystem hållit inkomstklyftorna på en låg nivå.

Sverige har därför fortfarande ett internationellt sett högt skattetryck. Detta etablerades under 1960- och 70-talen, då statens utgifter steg snabbt och därmed också behovet av att ta ut skatter. Sedan slutet av 1970-talet har det totala skattetrycket legat i intervallet 50-55 procent och Sverige har ett av världens högsta skattetryck.

Kompetensen hos den svenska arbetskraften

Sveriges utbildningsorganisation har i första hand varit inriktad på att öka jämlikheten i landet och i andra hand på att tillgodose företagens behov av välutbildad arbetskraft. Det har både påverkat utbildningsinriktningarna och incitamenten till utbildning. Högskoleutbildade har i regel både högre bruttolöner och lägre risk för arbetslöshet. Sveriges arbetsmarknad är dock hårdare reglerad än i de flesta andra länder, vilket har minskat marknadsanpassningen av utbudet av högutbildade. I ett internationellt perspektiv är de svenska utbildningspremierna låga. Om man tar hänsyn till utbildningskostnader och skatter är den privatekonomiska avkastningen på högre utbildning i många fall negativ.

Resultatet av den svenska utbildningspolitiken är internationellt sett högutbildade arbetare inom t ex industrin och byggsektorn, medan t ex tekniker, företagsledare och dataexperter har kortare utbildning än i andra OECD-länder.

Bortsett från vissa grupper har rörligheten på arbetsmarknaden i Sverige under större delen av 1900-talet varit begränsad. Strax före sekelskiftet skedde ett kraftigt trendbrott. Flyttningsbenägenheten bland framför allt studenter och högutbildade har där efter ökat starkt. Det senaste decenniet har det vuxit fram en stark internationell konkurrens om välutbildad arbetskraft med tekniska och naturvetenskapliga inriktningar, vilket har lett till en stor utflyttning av dessa grupper ur Sverige. De vanligaste argumenten för flytt är högre lön, lägre löne- och kapitalskatter och bättre karriärmöjligheter utomlands. Av de som lämnar Sverige är det allt färre som återvänder i yrkesverksam ålder. Få högutbildade utländska medborgare arbetar och bor i Sverige.

Sveriges företagsklimat

Omvärldsförändringarna, teknikutvecklingen och den ökande internationaliseringen ställer nya krav på företagen. Den höga förändringstakten har ökat behovet av flexibla organisationer. Flexibilitet i relationen arbetsgivare-arbetstagare har blivit en central aspekt av företagens strategi för att hantera omvärldsförändringar.

Arbetsmarknaden är en av de mest reglerade marknaderna i Sverige. Kritik har riktats mot att regelsystemen åstadkommer stora kostnader och försvårar möjligheterna att ta Sverige ur arbetslöshetskrisen. Det finns stora behov hos företagen av flexibilitet i att kunna öka antalet anställda när efterfrågan ökar och att snabbt kunna minska verksamheten när efterfrågan minskar. Sett ur dessa perspektiv är det sannolikt att den hårda regleringen utgör ett viktigt hinder för näringslivets förnyelse och tillväxt. Syftet med regelsystemet och avtalen - att öka individens trygghet i arbetet, ge tid vid uppsägning för att söka nytt arbete och öka de anställdas inflytande - ses dock som viktigare än företagens behov av flexibilitet.

För den mer högteknologiska och kunskapsintensiva delen av svensk näringsverksamhet ses bristen på kompetent och välutbildad arbetskraft, framför allt inom tekniska och naturvetenskapliga områden, som ett växande problem. Även inom industrin och vissa andra sektorer är det svårt att tillgodose behovet av arbetskraft. Det gör att en del företag förlägger delar av sin verksamhet utomlands, trots att det med tanke på t ex lönenivåer hade varit mer fördelaktigt att bedriva den i Sverige.

Sveriges låga bolagsskatt framhålls ofta som ett tecken på gott företagsklimat. Och det är sant att Sverige är konkurrenskraftigt när det gäller bolagsskatten, men skatten på ägaren av bolaget är fortfarande hög. Detta åstadkoms av dubbelbeskattning samt hög förmögenhetsskatt och dessutom reavinstskatt. Innebörden är att den totala skatten på aktier i Sverige är ungefär dubbelt så hög som genomsnittet för omvärlden. Den samlade effekten av kapitalbeskattningen är med andra ord att den är gynnsam vad gäller att driva företag i Sverige, men inte när det gäller att äga dem. Detta försvårar även företagens riskkapitalförsörjning.

Höga skatter (både på kapital och arbete), dålig riskkapitalförsörjning och brist på innovatörer har resulterat i låga incitament till nyföretagande. De flesta litar istället till den kollektiva trygghet som ett anställningsförhållande ger.

Sveriges strukturomvandling

Sverige har under hela 1900-talet varit en av världens mest storföretagsdominerade ekonomier, vilket har påverkat hela samhället. Storföretagen har varit grunden för landets ekonomiska välstånd och den välfärdsmodell som vuxit fram. Landet har därför bedrivit en ekonomisk politik som främjar storföretagen, vilket har bidragit till att konservera bransch- och företagsstrukturen.

Under 1970- och 80-talen skedde den övervägande delen av Sveriges multinationella koncerners investeringar utomlands. Många av företagen valde dock att lägga sina huvudkontor och en del strategiska funktioner som FoU och marknadsföring i Sverige. Den starka kopplingen mellan huvudkontor och strategiska funktioner började lösas upp på 1990-talet. Det ledde till att många av de strategiska verksamheterna flyttades ut ur Sverige. De flesta av Sveriges multinationella företag har nu tagit steget fullt ut och även flyttat huvudkontoret och den nationella hemvisten till länder med bättre tillgång på internationellt kapital och högutbildad arbetskraft samt gynnsammare beskattningsregler.

Tillsammans med de multinationella företagen försvann en stor del av Sveriges hög- och mellanteknologiska industri. Kvar blev ett antal stora råvaruexportörer och exportinriktade lågteknologiska företag, med stor offentlig ägarandel, samt småföretag som företrädesvis verkar på den inhemska marknaden. Sveriges höga beskattning av arbete och produktivitetsgapet mellan industri- och tjänstesektorn, har dock lett till låg efterfrågan på tjänster. Många hushåll löser sina behov av tjänster inom den växande svarta sektorn.

Större delen av företagsamheten i Sverige är koncentrerad till storstäderna. Kunskapsföretagen är beroende av närhet till universitet och högskolor och de exporterande företagen har behov av fungerande kommunikationer och transportmöjligheter. Dessa faktorer har haft en negativ inverkan på den svenska glesbygden. Räddningen för framför allt fjällvärlden är en ökad satsning på utländska turister, som kommer till Sverige för att få en billig vildmarkssemester och njuta av den orörda naturen. Även övriga delar av turistnäringen har expanderat.

IT-utvecklingen

Informationstekniken har inte blivit den lösning på både regionalpolitiska problem och arbetslöshet som många trott. Avregleringen av telemarknaden ses av en del som ett misstag. Syftet var att konkurrensutsättningen skulle säkerställa en hög tillgänglighet på kommunikationsteknik till lågt pris. Så har också skett - i en del storstäder. I glesbygd är däremot efterfrågan på elektroniska tjänster för liten för att det ska vara lönsamt att bygga ut kommunikationsnäten. För ett glesbefolkat land som Sverige har detta inneburit att tillgången på relativt billiga Internetanslutningar med hög kapacitet god i universitetsstäderna, medan en stor del av glesbygdsbefolkningen fortfarande endast har modemuppkopplingar via telefonnätet.

Den elektroniska handeln har ökat markant det senaste decenniet. Teknikutnyttjandet varierar dock mellan olika branscher och företag. En del företag har helt datoriserade affärssystem via Internet, medan många andra endast använder Internet för att marknadsföra sitt sortiment och ta emot beställningar. Utvecklingen har gått längst i branscher med internationell konkurrens.

Arbetslösheten

Under början av 1990-talet steg den svenska arbetslösheten från en internationellt sett låg nivå till en relativt hög, vilket resulterade i minskade offentliga inkomster, ökade utgifter och större budgetunderskott. Samtidigt ökade klyftorna i landet, och sänkt arbetslöshet blev ett av huvudmålen för politiken.

En lång rad sysselsättningskapande åtgärder har vidtagits, t ex sänkt arbetstid från åtta till sex timmar per dag och en fortsatt aktiv arbetsmarknadspolitik. Tack vare dessa åtgärder har man uppnått en viss stabilitet i nivån på den öppna arbetslösheten och Sverige har ej blivit ett två tredjedelssamhälle. Åtgärder som låglönejobb och sänkta skatter har dock inte genomförts, eftersom de inkräktar på de välfärdspolitiska målen.

Den svenska välfärden

Sveriges stagnerande strukturomvandling och låga konkurrenskraft, med åtföljande utvandring av företag, kapital och kompetent arbetskraft har lett till en låg tillväxt, både i absoluta tal och i jämförelse med omvärlden.

Sveriges höga skattetryck i kombination med den ökade konkurrensen mellan olika länder har resulterat i starkt krympande skattebaser. Den offentliga sektorns inkomstbortfall på grund av skattebasernas rörlighet har endast till viss del kunnat kompenseras av höjda skatter på mer trögrörliga skattebaser som fastigheter och baskonsumtion samt kraftigt höjda miljö- och energiskatter.

Kombinationen av låg tillväxt och krympande skattebaser har lett till märkbart minskade inkomster för den offentliga sektorn. Samtidigt har kostnaderna för bland annat den aktiva arbetsmarknadspolitik och landets allt större andel pensionärer ökat. Man har inte kunnat täcka hela underskottet med ökad upplåning, utan ambitionen för den sociala tryggheten har fått sänkas till en lägre nivå. Trots det har Sverige i stor utsträckning lyckats upprätthålla sina jämlikhetsideal och den kollektiva och breda tryggheten i välfärdssystemet. Som komplement till den offentliga sociala hjälpen har det sk civila samhället, i form av t ex släkt, vänner och frivilligorganisationer, fått en allt större roll.

Dominerande värderingar

De traditionella nationalistiska värderingarna är dominerande. För att skapa trygghet värnar många om det "svenska" i traditioner och vanor. Till följd av detta har toleransen mot andra kulturer och värderingar minskat.

I arbetslivet värdesätts trygga anställningsförhållanden, bra arbetstider och trevliga arbetskamrater. Den viktigaste komponenten är dock lönen eftersom hög materiell standard innebär hög status. Arbetet utförs helst inom givna ramar och förändringar

upplevs ofta som hotfulla. Moralfrågorna har stort inflytande och medborgarna har preferenser för lag och ordning. Man vill prioritera bekämpning av arbetslösheten först och sedan ta itu med miljöfrågorna. Det finns en stark tro på den tekniska utvecklingen, även om förutsättningarna att kunna använda sig av den är begränsade. Behovet av socialt umgänge är stort och därför är familj, släkt, vänner och bekanta viktiga. Föreningslivet har fått en renässans.

Demokratin och det politiska engagemanget

I takt med den svenska ekonomins svaga utveckling och den minskade nivån på välfärden har förtroendet för politiken och politikerna minskat. Många anser att systemet inte är öppet för krav utifrån och att den enda möjligheten till påverkan är genom deltagande i politiska val. Ett flertal organisationer har koncentrerat sig på att behålla uppnådda positioner istället för att anpassa sig efter nya förutsättningar.

Sverige rymmer resurssvaga som marginaliseras. Det gäller i första hand arbetslösa och invandrare. Sverige rymmer även resursstarka som väljer att inte vara med. Det rör sig främst om unga högutbildade som utnyttjar möjligheten till påverkan genom andra alternativ än politik och organisationsliv.

Brottsligheten

Sverige har en restriktiv kriminalpolitik med höga straffsatser för den grova brottsligheten. Trots detta har våldsbrottsligheten blivit ett stort problem till följd av en svag ekonomisk utveckling, ökade motsättningar mellan människor och segregering av samhället. Ungdomsbrottsligheten har brett ut sig på grund av tidigt utanförskap och tillgången till nya syntetiska droger. Till följd av tilltagande smuggling har alkohol- och narkotikamissbruket ökat. Den grova våldsbrottsligheten i fd Sovjet har gett smittoeffekter i Sverige.

Med IT-utvecklingen och den elektroniska handeln har den ekonomiska brottsligheten ökat. En följd av bristerna i myndighetssamverkan på internationell nivå är att brottslingarna har ett stort försprång. Den svarta sektorn har expanderat. Ett incitament till detta är det höga skattetrycket. Traditionell nationell kontrollverksamhet har begränsade förutsättningar att bedrivas på ett effektivt sätt.

Migration och integrering

Kravet på assimilering har ökat på grund av att Sveriges ekonomi har försämrats. Som en följd av detta har segregationen ökat. Toleransen är låg gentemot oliktankande och människor med annan etnisk bakgrund eller religion. Många vill begränsa invandringen och vissa främlingsfientliga och rasistiska åsikter börjar få fäste hos befolkningen. I arbetslivet eftersträvas en homogen företagskultur där de anställda ska ha enhetliga värderingar och enhetligt uppträdande i arbetssituationen. Detta "kulturskapande"

gynnar människor som är etniskt och socialt lika varandra.

10.3 Den globala världen

Företagen agerar fritt på en starkt internationaliserad marknad. De blir allt mer globala, men har fortfarande en nationell hemvist. Nationalstaterna påverkar marknadens spelregler genom olika internationella organ. Ett utvidgat EU, med en stark inre marknad och en gemensam valuta, deltar i det internationella samarbetet.

10.3.1 Marknadskrafternas utveckling

Världshandeln domineras av ett antal stora multinationella och transnationella koncerner. Framför allt hos de högteknologiska koncernerna är det vanligt med olika former av fusioner, samgåenden och samarbetsavtal i syfte att öka sina marknadsandelar och sprida forsknings-, utvecklings- och formgivningkostnader på ett allt större antal produkter och kunder. Även underleverantörerna till dessa koncerner är åtminstone i första steget internationella, men kan i sin tur ha mer lokalt verkande underleverantörer. Den ökade koncentrationen av stora delar av världshandeln till dessa dominerande koncerner, ses av många som ett oönskat hot mot mindre aktörer på marknaden. De menar att den fria konkurrensen åsidosätts och att villkoren på marknaden till stor del bestäms av koncernjättarna, som även har möjlighet att slå ut uppstickare inom en del branscher genom en osund priskonkurrens.

Dessa multinationella och transnationella koncerner kompletteras av en mångfald mer eller mindre tillfälliga konstellationer av företag och samarbetsformer. Den billiga informationstekniken har gett företagen oavsett storlek möjlighet att agera och etablera sig internationellt på de olika världsmarknaderna. Det är framför allt inom vissa hantverksbetonade branscher, färskvaruindustrin och delar av tjänste- och servicesektorn som företagen agerar på lokala marknader, medan övriga branscher har mer eller mindre internationell prägel. Även små och medelstora företag världen över konkurrerar alltså på en internationell marknad.

Konkurrensen mellan företagen har hårdnat. De politiska, ekonomiska och ideologiska gränserna har blivit alltmer otydliga. Regelverk och monopol har förändrats. De ökade valmöjligheterna på framför allt kapitalmarknaden utövar ett starkt tryck på företagen. Världsekonomin har internationaliserats och består av okontrollerbara marknadskrafter. Skeenden utspelas över folken snarare än mellan folken och staterna. Nationsgränsernas betydelse för den politiska makten har undergrävts när marknaderna integrerats. Den internationella handeln har fortsatt att växa kraftigt och direktinvesteringarna ökar ännu snabbare. Internationaliseringen av ekonomin innebär alltså en maktförskjutning från politiska krafter mot marknadskrafter.

De starka marknadskrafterna tar sig uttryck i en ökad privatisering, avreglering och liberalisering av handeln. För många länder innebär det globala samarbetets allt mer komplicerade krav en kollision med landets egen historia, politik, ekonomi och kultur.

Det är inte längre naturligt att organisera ekonomiska aktiviteter utifrån nationsgränser och nationerna har varken viljan, initiativkraften eller de politiska verktygen för att spela en effektiv roll i den gränslösa ekonomin. Företagen måste dock ändå ta hänsyn till nationell politik, identitet och ekonomisk nationalism.

Den internationella strukturomvandlingen

De senaste decennierna har det pågått ett skifte av samhällstyp hos den industrialiserade världen. Den genomförda samhällsförändringen har varit lika omvälvande som den industriella revolutionens förändring av bondesamhället. Industrisamhället har övergått i ett tjänstesamhälle, med stor koncentration av kunskaps- och högteknologisk produktion. Långtgående strukturomvandling har nu medfört kraftigt ökad andel högteknologisk varu- och tjänsteproduktion i den på 1900-talet industrialiserade delen av världen. Den högteknologiska och kunskapsintensiva produktionen kompletteras av en kraftigt växande tjänstesektor.

Företagen är internationellt orienterade och de transfererar inte bara investeringar, utan även teknologi och ledningskunskap. IT har gjort det möjligt för företagen att operera i olika delar av världen utan att bygga upp olika affärssystem i varje land. Företag, individer och kunder har blivit mer internationellt orienterade och har med bättre information om livsstilar runt om i världen upptäckt olika behov i olika länder. Detta innebär att mindre företag även från de mindre utvecklade länderna har börjat möta behoven genom att erbjuda olika varor och tjänster på den internationella marknaden. Rörligheten i investeringar hos företag, hos informationen och den individuella preferenserna har även gett företagen från mindre utvecklade länder möjligheter att röra sig fritt för att utvecklas. De i slutet av 1900-talet utvecklade länderna är fortfarande tongivande i världshandeln, men konkurrensen från mindre utvecklade länder ökar och är betydande inom vissa branscher. Genom en kraftig och medveten satsning på utbildning, framför allt inom matematik, naturvetenskap och teknik, har dessa länder även lyckats skapa regioner som domineras av högteknologisk produktion. Genom att kunna erbjuda högutbildad och lojal arbetskraft till låg kostnad har de lyckats locka till sig många internationellt verkande företag.

Olikheterna mellan länderna har minskat, men samtidigt har de regionala olikheterna förstärkts, som en följd av den ökade rörligheten. Marknaden lär sig snabbt var de bästa förutsättningarna finns för t ex investeringar och boende. Det krävs en genomtänkt och uthållig regional strategi för att uppnå verkligt intressanta spetsar med internationell relevans. För att kunna hävda sig i konkurrensen mot andra regioner, tvingas varje region utnyttja sina komparativa fördelar och förstärka sina unika förhållanden, för att därigenom finna sina egna strategiska nischer för utveckling. På så sätt lyckas de attrahera en viss typ av medborgare och företag och denna sk klusterutveckling förstärks ytterligare.

IT-utvecklingen

Historiskt har ett av de viktigaste användningsområdena för datorer och datorteknik varit att automatisera administrativa rutiner. De två senaste decennierna har fokuseringen istället varit inriktad på att utnyttja de nya möjligheter till kommunikation som tekniken erbjuder. Sedan sekelskiftet har IT som kommunikationsmedel genomgått en snabb utveckling. Utvecklingen av Internet som ett nätverk för dataöverföring var första steget i en internationell samordning av data-, telefoni och mediaområdet. Nu är Internet den självklara bäraren av all slags kommunikation, såsom informationsöverföring, telefoni, videokonferenser samt TV- och radioutsändningar.

Denna samordning av olika medier har varit av stor betydelse för utbyggnaden av den globala digitala infrastrukturen. Det har blivit en oerhörd efterfrågan på kapacitetskrävande kommunikationstjänster, vilket drivit fram en mängd nya leverantörer på marknaden. Internet är nu ett världsomspännande nätverk, uppbyggt av kraftiga fiberoptiska kablar över större delar av den industrialiserade världen kompletterat med satelliter och radioförbindelser för att tillgodose det mobila kommunikationsbehovet, samt för att täcka in glesbygd och mindre industrialiserade områden. Den ökade konkurrensen inom hela IT-branschen har också pressat priserna på både datorkraft och överföringskapacitet. Moores lag, som innebär att datorkapaciteten fördubblas var 18 månad, gäller fortfarande, vilket innebär att kapaciteten hos datorernas processorer är mer än 100 gånger högre än för ett decennium sedan. Samtidigt har bandbredden för överföring ökat tusenfalt.

Säkerhetsproblemen var under 1990-talet det som kraftigt bromsade den elektroniska handelns utveckling. När man lyckades enas om en standard för kryptering, digital identifiering, elektroniska underskrifter, integritetsbestämmelser och säkra och effektiva betalningsmedel ökade den elektroniska handeln lavinartat. Det har förändrat villkoren för företagen, och drivit på både konkurrensen och förändringstakten. I och med att de geografiska gränserna suddas ut kan varje enskilt företag nå en mycket större marknad med sina produkter. Samtidigt konkurrerar geografiskt avlägsna företag om kunderna på den lokala hemmamarknaden. En väl utvecklad elektronisk handel har därför blivit ett viktigt konkurrensmedel för företag i de flesta branscher.

Det är inte bara de digitala kommunikationerna som har förbättrats, utan det har skett en stor satsning även på de fysiska kommunikationerna, bland annat som en följd av att den elektroniska handeln har drivit på behovet av att transportera varor över hela världen. De nya och förbättrade kommunikationerna har minskat betydelsen av fysiska avstånd på alla områden, t ex vid förflyttning av information, kapital, varor och människor. Både kostnaderna och transporttiderna har minskat avsevärt, men fortfarande kan transporttiderna utgöra en flaskhals vid förflyttning av stora fysiska kvantiteter.

I takt med att de fysiska avståndens relevans har minskat, har dock andra avstånd fått större vikt, i samband med att kontakterna mellan olika människor ökat. De avstånd som ökat i betydelse ligger mer på det personliga planet, som t ex kulturella skillnader och olikheter i språk, värderingar, kunskaper och engagemang. Trots en allmänt ökad tolerans för olik tänkande, har den högre kontaktfrekvensen drivit på risken för kon-

flikter och ökat värdet av individers sociala kompetens och kommunikativa förmåga.

De finansiella marknadernas internationalisering

Handeln på valuta-, kapital och riskhanteringsmarknaderna har ökat kraftigt. Investeringarna ser inga geografiska begränsningar, utan de går dit den ekonomiska vinningen är störst. Direktinvesteringarna har fortsatt med samma ökningstrend som mellan 1989 till 1997. Privatpersoner och företag har stora möjligheter att både spara och låna internationellt. I ett internationellt perspektiv har detta medfört att kapitalmarknaderna har effektiviserats och konkurrensen hårdnat. Den inom EU gemensamma valutan Euron har även bidragit till gemensamma regelverk och att effektivisera de finansiella marknaderna.

De stora handelsblocken och övriga nationer världen över har förenats i det globala samarbetet med att hitta lämpliga former för reglering och övervakning av valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknader, och att samordna detta med ländernas egen historia, politik, ekonomi och kultur.

I en värld där ekonomiska transaktioner sker "worldwide" och relativt fritt över nationsgränserna har de olika ländernas skattesystem och skattesatser vad gäller kapitalbeskattningen till stor del harmoniserats. I samarbete inom OECD har man till stora delar lyckats eliminera den illojala skattekonkurrensen mellan olika länder och från de skatteparadiserna.

Arbetsmarknadens utveckling

De högteknologiska företagen konkurrerar internationellt om välutbildad arbetskraft och högt värderad spetskompetens. Arbetsmarknaden har därigenom internationaliserats för vissa grupper, medan delar av den har kvar sin nationella karaktär. Rörligheten på arbetskraften inom EU har ökat väsentligt. Framförallt är det de yngre generationerna som är rörliga både inom EU och internationellt. Den nationella och internationella konkurrensen om den kompetenta arbetskraften har dragit upp lönerna för dessa. Det är förmågan att med sina egna insatser, erfarenheter och kontakter utnyttja sin utbildning som utgör kompetens, inte utbildningen som sådan. I förlängningen av detta har det uppstått en liten men mäktig världselit, som till största delen består av företagsledare, höga politiker och personer inom vissa andra nyckelpositioner. Många beskyller dessa för att sko sig på den stora massan av "fattigt" folk som eliten har byggt sin framgång på, och höjer sina röster för en jämnare fördelning av det ekonomiska välståndet.

Det har skett en tudelning av arbetsmarknaden på så sätt att många företag har en kärna av högutbildad, effektiv och välavlönad arbetskraft som de sedan vid behov kompletterar med tillfälligt inhyrd arbetskraft. Den tillfälliga arbetskraften har därigenom ökat i omfattning i form av deltidsanställda, kontraktsanställda, egna företagare och inhyrda från uthyrningsföretag. Många har även lämnat de stora företagen och

börjat arbeta på mycket mindre företag eller startat egna verksamheter. Arbetskraftens rörlighet har alltså ökat man gör i större utsträckning karriär mellan företag, istället för inom ett företag.

Den starka tillväxten i den internationella ekonomin har haft en positiv sysselsättnings-effekt och förklaringen är att det handlar om en trendmässig övergång från industri-till tjänstesamhälle. Stora delar av tjänstesektorn har sysselsättningsmässigt varit bland de mest expansiva i många länder. Arbetskraftsbristen inom vissa tjänsteproducerande branscher är därför påtaglig.

Miljöutvecklingen

Den internationella handeln med sin stora transportsektor har satt djupa spår i miljön. Det internationella samarbetet i miljöfrågor har dock ökat, vilket har lett till mer miljöanpassad produktion. Även miljömedvetenheten hos konsumenterna påverkar företagen i positiv riktning.

Ny teknik har kommit även på transportsidan, men det tar tid att bygga om trafiksystemen. Tågen har betydelse för avstånd upp till ca 60 mil. Flyget har konkurrenskraft på längre avstånd. I glesbygd, där tågtrafik inte är utbyggd, har fortfarande bilen, bussen och lastbilen sin givna plats som transportmedel.

Oljans dominerande roll som viktig energikälla har avtagit. Tendensen är klar, användningen av olja och kol minskar samtidigt som naturgas och andra miljövänliga energikällor blir allt viktigare. Försöken med vätgas har blivit mer framgångsrika. Hybridfordon är ett reellt koncept hos nyproducerade bilar och lastfordon. Produktionsökningen och det ökade välståndet i en del nyindustrialiserade länder har lett till ökad energianvändning i världen. Det har drivit på forskningen kring nya typer av miljövänliga och förnyelsebara energikällor.

Det finns stor insikt om att så kallad överbefolkning och brist på mat inte är något resursproblem, utan att begränsningarna är konstruerade av människan, t ex genom krig, politiska konflikter och oförmåga att samarbeta politiskt samt problem att transportera förnödenheterna dit de behövs bäst.

10.3.2 Utvecklingen av det internationella samarbetet

Det finns gemensamma regelverk utarbetade av internationella organisationer såsom WTO och OECD som har fått utökat inflytande. Dessa regelverk styr vilka typer av begränsningar och subventioner som är legitima för de olika nationalstaterna och handelsblocken. Världsmarknaden karaktäriseras tack vare detta arbete av långtgående frihandel. Även redovisningslagstiftning, bolagsrätt och konkursrätt har diskuterats och delvis harmoniserats.

IMF har internationellt fått större befogenheter, bl a genom att en internationell finansinspektion har inrättats hos IMF.

Även medborgarna i de olika länderna har internationellt utvecklade regelverk såsom krav- och rättvisemärkningar som har fått mer och mer genomslag på företagens agerande. Framförallt inriktar sig dessa internationella medborgarregelverk på ekologi och arbetsförhållanden i produktionen.

Globalt har världens politiker antagit utmaningen att bygga upp en miljömässigt hållbar ekonomi. Uppbyggnaden innehåller sådana utmaningar som att sänka skatterna på arbete och sparande och höja dem på destruktiva verksamheter som kolutsläpp och giftigt avfall.

Skattesystem och skattesatser har harmoniserats i betydande utsträckning. OECD har här varit den pådrivande organisationen. Den illojala skattekonkurrensen har upphört. De länder som tidigare fungerat som skatteparadis har av det internationella samfundet via OECD tvingats att harmonisera sina skattesystem och skattesatser.

Myndigheters befogenheter har i viss utsträckning harmoniserats mellan olika länder och det finns långtgående internationella regler för samverkan. Det förhållande att skatterna harmoniserats i avsevärd utsträckning, gör att behovet av kontroll ändrar inriktning. Skattemyndigheternas befogenheter att utföra kontroll har likriktats mellan olika länder, med start i EU och OECD. Detta innebär att samordnade kontrollinsatser rörande multinationella koncerner avsevärt underlättats. Störst betydelse har harmoniseringen fått inom bekämpningen av ekonomisk brottslighet och inom skatte- och exekutionsväsendet har samarbetet mot ekonomisk brottslighet kommit långt.

Internets kraftiga framväxt aktualiserade kring sekelskiftet frågorna om den enskildes integritet, med betoning av de ökade sammanställningsmöjligheterna av information. USA och Europa var framträdande aktörer i diskussionen om hur statliga kontrollåtgärder skulle kunna förenas med krav på offentlighet och integritetsskydd. Det hela ledde fram till en internationell överenskommelse om en enhetlig princip för integritetsskydd, som till stora delar bygger på den tidigare amerikanska "missbruksmodellen". Istället för att reglera all hantering av persondata, är regleringen nu inriktad på att skydda den enskildes uppgifter mot intrång från det allmännas sida. Gemensamma integritetsskyddsbestämmelser ger rätt till skadestånd om missbruk föreligger.

Genom internationella överenskommelser har öppenheten och insynen i politikernas och myndigheters arbete ökat inom och mellan många länder. Sverige har dock tvingats ge visst avkall på sin långtgående offentlighetsprincip.

Det ökade internationella samarbetet kring handels- och miljöfrågor har lett till att FN kunnat stärka sin position på flera områden. FN har fått ökade medel till flykting- och biståndsverksamhet. Samtidigt med den ökade handeln har gränserna blivit öppnare och lett till ökad migration av arbetskraft, i första hand till de utvecklade länderna. EU bedriver en omfattande biståndsverksamhet bl a i form av handelsavtal som gynnar

vissa behövande länder.

10.3.3 Utvecklingen av EU

Den europeiska unionen har utvecklats i funktionalistisk riktning, vilket innebär att det centrala för EU är den inre marknaden och upprätthållandet av densamma. Vid ingången av 1999 infördes den ekonomiska och monetära unionen för 11 av EU:s 15 medlemsstater. Därmed togs ett viktigt steg för vidareutvecklingen av den inre marknaden. Även Sverige, Danmark och Storbritannien har övergett sina valutor och gått med i EMU. Den gemensamma valutan innebar, förutom minskade transaktionskostnader, också en press mot prisutjämning mellan länderna. Det blev helt enkelt lättare att jämföra priserna. Med den gemensamma valutan blev det lättare för EU att ta itu med andra kvarvarande hinder för den inre marknads utveckling, som onödig nationell byråkrati och att fylla viktiga tomrum i lagstiftningen och vidta andra nödvändiga åtgärder. Hit hörde till och med ändringar i medlemsländers rättsliga kulturer och ändringar i administrativa strukturer. Den inre marknads positiva utveckling har i kombination med den globala utvecklingen inneburit att regionerna fått en större betydelse och ofta utvecklat samarbete över nationsgränserna.

EU har utvidgats med fem stater och innehåller nu 20 medlemsländer. Förhandlingar med ytterligare stater pågår och har kommit långt. EU har utvecklats och integrerats med hänsyn till de krav som den inre marknaden uppställt. Genom omfattande handelsavtal har delar av den inre marknaden öppnat sig utanför medlemsländerna. Hit hör bl a ett långtgående avtal med Turkiet, Bulgarien och Rumänien. EU har också samarbets- och handelsavtal med Ukraina, Vitryssland och Ryssland.

Harmoniserad beskattning

Ett stort hinder för den inre marknaden har tidigare varit skattefrågorna, som orsakade snedvridningar. Även harmoniseringen inom skatteområdet tog fart efter det att den gemensamma valutan införts, bl a därför att skattesystemens snedvridningar kom att framträda tydligare i och med att inskränkande regleringar försvann. Beskattningen blev därigenom ett av de viktigaste områden som inte anpassats fullständigt till den inre marknaden. De harmoniseringar som genomfördes syftade inte bara till att undanröja snedvridande faktorer, utan också till att utgöra ett svar på de utmaningar den inre marknaden medförde beträffande skyddet av skatteunderlagen och förhindrande av gränsöverskridande skattebedrägerier och skattefusk.

Mervärdesbeskattningen är nu helt harmoniserad, med gemensamma skattesatser. Skatteolägenheter för gränsöverskridande verksamheter har eliminerats och likartad beskattning av kapitalinkomster har införts. Skattesystemen för små och medelstora företag har setts över och delvis harmoniserats. Gemensamma energi- och miljörelaterade skatter har införts. Punktskatter i övrigt är helt harmoniserade och har förhållandevis stor ekonomisk betydelse.

Finanscentra

Den ökade rörligheten genom den inre marknadens utveckling har lett till en koncentration av finanscentra inom EU. Från över 30 fondbörser har EU numera under tio (vilket ungefär är detsamma som i USA). Stockholm har kvar sin fondbörs (för att tillgodose de nordiska ländernas behov) och bland de andra kan nämnas London, Paris, Frankfurt, Amsterdam och Wien (pga närheten till Central- och Östeuropa).

Regler för handel och myndighetsutövning

För att den inre marknaden ska kunna fungera så friktionsfritt som möjligt har EU byggt ut samarbetet mellan olika nationella myndigheter. På skatteområdet finns avtal om ömsesidigt bistånd mellan nationella skattemyndigheter, bl a har samarbetsredskapen integrerats och det ömsesidiga biståndet vid uppbörd av skatter har stärkts. Redovisningsreglerna har för större bolag harmoniserats. EU har också harmoniserat bolagsrätten och skapat europeiska bolagsformer. Inom EU har det skapats en gemensam exekutionstitel. Även konkursrätten är harmoniserad. EU:s konkurrenspolitik har med den inre marknaden fått mycket stor betydelse. Nationella myndigheter har fått stora och likartade befogenheter att kontrollera upprätthållandet av den fria konkurrensen. Genom kontrollorgan direkt under EG-kommissionen kontrolleras medlemsstaternas arbete i detta avseende. Dessa EG-verk finns utplacerade i varje medlemsstat och har fått stor betydelse.

Betydande överstatliga inslag

Genom Amsterdamfördraget 1999 tog EU ytterligare ett steg mot ökad överstatlighet. Genom detta fördrag inkorporerades Schengenkonventionen i EG/EU. Konventionen innebar att vissa delar som ingick i den sk tredje pelaren (inrikes- och rättsliga frågor) överflyttades till den överstatliga första pelaren. Bl a flyttades frågor kring asyl och gränskontroller till den överstatliga delen. I den sk andra pelaren ingår säkerhetsfrågorna. Även frågor i denna pelare har flyttats över till den överstatliga delen, bl a har staterna numera en gemensam försvarspolitik och gemensamma beslut om humanitära insatser, fredsbevarande operationer och internationell krishantering. EU-staterna saknar dock gemensamt försvar.

Genom Amsterdamfördraget har även civilrättsligt samarbete som har betydelse för den gemensamma marknaden kommit att ingå i den första pelaren. Detta kom senare att inleda ett ökat gemensamt lagstiftningsarbete kring rättsliga frågor för att upprätthålla och fördjupa den inre marknaden, bl a har gemensamma regler kring skatteprocessuellt förfarande införts.

10.3.4 Sveriges utveckling

Industrialiseringen gick fort i Sverige. På bara några decennier förvandlades Sverige från ett bondeland till ett modernt industrisamhälle. Övergången till ett postindustriellt samhälle har gått nästan lika fort. Mindre än tio procent av arbetskraften är kvar inom industri- och livsmedelsproduktion. Resterande del av befolkningen arbetar med mer kunskaps- och tjänsterelaterad produktion.

Sverige har tack vare den starka strukturomvandlingen av landets företagsamhet utvecklat en konkurrenskraftig hög- och mellanteknologisk produktion med stort tjänsteinnehåll. Redan i vårpropositionen 1998 uttryckte den svenska regeringen som målsättning att Sverige skulle bibehålla sin position som en ledande IT-nation. Tack vare starka insatser (bl a inom utbildningsområdet) från både nationella och regionala aktörer har landet lyckats leva upp till den ambitionen.

De svenska företagens viktigaste konkurrensmedel på den internationella marknaden är kundanpassning, kvalitet och miljöprofilering. Produkterna är i det närmaste 100 procent återvinningsbara och miljömässigt anpassade så att ekonomi och ekologi i så stor utsträckning som möjligt inte motarbetar varandra.

Den internationella trenden mot ökad koncentration av de stora multi- och transnationella koncernerna har resulterat i att en del företag som vi traditionellt har betraktat som svenska till följd av fusioner fått annan nationell hemvist. Denna rörelse har dock inte varit enkelriktad, utan Sverige har tack vare ett gott företagsklimat även lyckats locka till sig företag från utlandet.

Företagsstrukturer i det svenska näringslivet

Sverige har under ett helt sekel varit en av världens mest storföretagsdominerade ekonomier och haft ett stort omvärldsberoende med en stor exportsektor och många internationella koncerner. Många av dessa stora företag och koncerner spelar fortfarande en viktig roll i svenskt näringsliv, men kompletteras nu av en växande andel mindre företag med lösare struktur.

Informationstekniken, användningen av Internet, kundanpassningen och behovet av flexibilitet har gett upphov till nya typer av företag. Små företag, nätverksföretag och virtuella företag av olika slag har blivit allt vanligare. Den höga förändringstakten och konkurrensen gör att nya företag etableras och försvinner snabbt och att samarbetsformerna förändras kontinuerligt. I stället för att låta ett företag expandera är det många som väljer att samarbeta med andra företag genom olika slags nätverk. I vissa fall kan det vara svårt att säga var det ena företaget slutar och nästa börjar och vilka transaktioner som är hänförliga till respektive företag.

Regionala skillnader

I en tid där konkurrensen om kompetens, inte minst på IT-området, och arbetstillfällen hårdnar mellan regioner och länder blir det allt viktigare för olika regioner att skapa tillväxt utifrån sina egna förutsättningar. I ett litet land som Sverige, med begränsade resurser, är det viktigt att befintliga olikheter stimuleras och snarare förstärks. Det krävs en långtgående regional specialisering för att etablera tillräckligt stor "kritisk massa" för att kunna konkurrera internationellt inom olika områden. Det faktum att Sverige redan i slutet av 1990-talet betonade betydelsen av att utnyttja de regionala skillnaderna, istället för att utjämna dem, anses ha haft stor betydelse för det svenska näringslivets internationella konkurrenskraft.

De regionala olikheterna har tagit sig uttryck i många dimensioner. Produktionsinriktningen varierar i hög grad mellan olika orter och regioner, och människors boendepreferenser och ökade rörlighet har förstärkt skillnaderna genom att många flyttar till den region som bäst passar deras levnadssätt. Effekterna av detta har blivit att vissa regioner vuxit kraftigt medan andra i princip har avfolkats. Avfolkningen har varit starkast i de delar av inlandet som under ett par decennier räknats som glesbygd och som saknat kraft att dra till sig nya människor. Glesbygdsregionerna har dock inte tömts helt, utan det finns fortfarande en stor minoritet som lockas av naturen och den attraktiva bostadsmiljön i vissa områden. Tack vare informationstekniken har dessa personer stora möjligheter att kombinera förvärvsarbete med livskvalitet.

Den snabbaste utvecklingen och största expansionen har de regioner haft som kombinerat goda transport- och kommunikationsmöjligheter med stor tillgång på hög utbildning. Dessa regioner har satsat stort på förstklassiga, internationellt orienterade universitet och högskolor, och kan på så sätt dra till sig både studenter och högteknologiska företag. Tack vare en hög flygkapacitet kan de kunskapsberoende verksamheternas kommunikationsbehov med omvärlden tillgodoses. Under 1990-talet framhölls Luleå, Umeå, Linköping, Stockholm, Göteborg och Lund som Sveriges starka regioner. Nu har koncentrationen förstärkts ytterligare, framför allt till Stockholm-Uppsala, Malmö-Lund (i samarbete med Köpenhamn) och Göteborg.

IT-utvecklingen

I ett tidigt skede insåg både offentliga och privata aktörer i Sverige att en bred och omfattande kunskap om moderna tillämpningar av informationsteknik var viktig för att minska risken för ökade klyftor och för att förhindra att en del av befolkningen skulle ställas utanför den mer utvecklade servicen. Bland det viktigaste ansågs vara att alla i någon form kom i kontakt med informationstekniken, och insikten om att det krävde en ökad samhällsinsats var stor. Ett steg i den riktningen var den skatte-subvention av arbetsgivares anskaffning av hemdatorer åt anställda som infördes i slutet av 1990-talet. Det öppnade nya möjligheter för företag och myndigheter att höja personalens kompetens och datormognad och gav Sverige en position som världens snabbast växande datormarknad. Ett annat steg var en långtgående satsning på ökad IT-användning i skolan, som bland annat byggde på vidareutbildning av lärarna i att

använda informationsteknik i undervisningen.

Traditionellt sett har statsmakten i Sverige haft ansvar för att bygga upp och underhålla landets infrastruktur. Den digitala infrastrukturens karaktär skiljer sig dock från mer konventionell infrastruktur som t ex vägar, broar och järnvägar. Kostnaderna för utbyggnad av en bredbandskommunikation är relativt låga och det är praktiskt möjligt att debitera den direkta användningen av den digitala infrastrukturen, varför skattefinansiering är inte lika självklart som vid investeringar i andra kollektiva nyttigheter. I takt med att efterfrågan på högkvalitativa kommunikationstjänster har stigit, har också antalet leverantörer och konkurrensen bland dessa ökat. Sverige har därigenom relativt tidigt lyckats få till stånd en väl utbyggd digital infrastruktur, till största delen genom marknadskrafternas försorg. I samband med att distributionen av andra kommunikationsmedier, som telekommunikation, radio och TV, flyttades över till Internet, utvidgades den svenska telelagen till att även garantera en rikstäckande höghastighetsöverföring av data och bild. För att kunna garantera samma tillgänglighet över hela landet, har viss statlig subvention skett i en del glesbygdsområden, framför allt i fjällvärlden. I takt med att användningen av Internetbaserad kommunikation ökat, har också kostnaderna för användarna sjunkit kraftigt.

I slutet av förra seklet var yngre, socialt och ekonomiskt välbärgade män i storstadsområden starkt överrepresenterade i användningen av datorer och Internet. När säkerhetsproblemen löstes och nyttoaspekten av den nya tekniken ökade, kom också intresset inom andra grupper att fullkomligen explodera. Nu går det inte att göra några generaliseringar, utan tekniken har blivit en självklarhet i de svenska medborgarnas vardag.

Sveriges skattetryck

Sverige har sänkt skattetrycket till europeisk nivå. Trycket från de internationella marknadskrafterna har drivit fram en sänkning av skattesatserna på rörliga skattebaser, för att förhindra att dessa lämnar landet. Effekten har blivit en långtgående harmonisering av framför allt mervärdesskattesatser och skatten på kapitalinkomster. Kombinationen av den allt starkare internationella konkurrensen och politiska krav på full sysselsättning har även framdrivit en stegvis reduktion av Sveriges beskattning av aktier och arbete. Bland de viktigaste förändringarna kan nämnas avskaffande av förmögenhetsskatten och dubbelbeskattningen på utdelning, samt sänkta arbetsgivar- och egenavgifter.

Skattesänkningarna har inte bara tvingats fram av de lättflyktiga skattebaserna, utan också varit viktiga för att få igång tillväxten i den svenska ekonomin och på så sätt stimulera sysselsättningen och sänka den besvärande arbetslösheten. Sammantaget har förändringarna inneburit ett kraftigt sänkt skattetryck för Sverige, från 1980- och 90-talens 50-55 procent ned till cirka 40-45 procent. Skattesystemet har härigenom återfått en betydande legitimitet bland medborgarna i Sverige och allt fler anser att vad de får tillbaka av staten står i proportion till vad de får betala.

Kompetensen hos den svenska arbetskraften

Den relativa tillgången på kunskaper har nu kommit att bli den avgörande faktorn bakom regioners specialisering och företags lokalisering. Samtidigt har förutsättningarna för utbildningssektorn förändrats som en följd av teknikutvecklingen, den snabba förändringstakten och den globala konkurrensen. Livslångt lärande har blivit en nödvändighet för att kunna följa med i kunskapsutvecklingen och behålla sin plats på arbetsmarknaden. Incitamenten att satsa på utbildning och kompetensutveckling är därför starka både hos samhället och individen.

Den svenska utbildningspolitiken har sedan länge varit inställd mot en bred träffyta, vilket har resulterat i en internationellt sett hög allmän utbildningsnivå hos befolkningen. En höjning av landets utbildningspremie har därför snabbt gett resultat i form av ökad andel högutbildade. Företagens efterfrågan har i hög grad påverkat utbildningspremiens variation mellan olika professioner, vilket har ökat incitamenten att välja utbildningsalternativ som ger hög produktivitet, speciellt tekniska och naturvetenskapliga utbildningar.

Rörligheten på arbetsmarknaden i Sverige har historiskt sett varit begränsad. I slutet av förra seklet ökade flyttningsbenägenheten hos både studenter och högutbildade. En följd av den kraftigt ökade internationella efterfrågan på högutbildade, särskilt inom högteknologiska branscher, är att flyttbenägenheten har förstärkts markant. Tack vare det svenska näringslivets högteknologiska profilering och de nu internationellt sett konkurrenskraftiga lönerna, kompenseras utflyttningen från Sverige med motsvarande inflyttning av högutbildade utländska medborgare. Tillgången på mångkulturell, högutbildad arbetskraft ses som en stor tillgång för landet.

Sveriges företagsklimat

1990-talets stora sysselsättningsproblem i Sverige har gett politikerna ökad insikt om att de inte kan skapa jobb i den privata delen av marknadsekonomin, utan att de endast kan skapa gynnsamma betingelser för företag att öka sysselsättningen. Sveriges höga skattetryck framfördes på 1990-talet som det kanske största hindret mot ökad företagsamhet i Sverige. Den sänkta kapitalbeskattningen och borttagandet av förmögenhetsskatten och dubbelbeskattningen på aktier ökar de ekonomiska incitamenten att bedriva näringsverksamhet och att ställa riskkapital till förfogande. Ett annat problem för många nyföretagare har tidigare varit de höga administrativa kraven och mängden regler som de förutsätts vara väl insatta i. Tack vare internationella förenklingsdirektiv på många områden, förbättrad service från myndigheterna och ett ökat datorstöd, uppfattas inte längre administrationen som något stort problem.

Den kraftiga regleringen av arbetsmarknaden i Sverige har länge varit ett hinder för många företags expansion. Företagens ökade krav på kompetens, flexibilitet och ständig förändring i kombination med medborgarnas ökade krav på individualism, kreativitet och möjlighet till påverkan har radikalt ändrat förutsättningarna på arbetsmarknaden och luckrat upp regleringen. Medborgarna ser inte längre anställnings-

trygghet som någonting eftersträvansvärt, utan resonerar istället utifrån termer som anställningsrisk. Omsättningen av arbetskraft har också ökat kraftigt på den svenska arbetsmarknaden. Befordringar inom ett företag är idag inte lika vanliga som befordringar genom att byta arbetsgivare. Tack vare ökad satsning på utbildning och mer marknadsstyrning av löner och utbildningsinriktning har även tillgången på kompetent arbetskraft ökat kraftigt de senaste åren.

Arbetslösheten

Efter 1990-talets höga arbetslöshet har en rad olika åtgärder vidtagits för att förbättra förhållandena för landets företag, öka incitamenten till utbildning, påskynda näringslivets strukturomvandling och öka tillväxten. Allt detta har resulterat i en kraftigt sänkt arbetslöshet. Konkurrensen om högutbildade är stor, men det finns även en betydande efterfrågan på lågutbildad arbetskraft, framför allt inom tjänstesektorn. Efterfrågan på tjänster har hög inkomstelasticitet, vilket medfört en växande marknad för hushållsnära tjänster och serviceföretag, som en följd av de ökade löneskillnaderna och minskade skatterna på arbete.

Friktionsarbetslösheten, som orsakas av den tid som förflyter medan arbetstagarna byter anställningar, är hög som en följd av den ökade omsättningen på arbetsmarknaden. Det finns även en viss strukturellt betingad arbetslöshet, som koncentreras till vissa grupper av lågutbildade.

Den svenska välfärden

Tack vare Sveriges kraftiga strukturomvandling och det goda företagsklimatet har landet uppnått hög och ganska stabil tillväxt. Sverige har åter börjat klättra i "välståndsligan".

Den ökade individualiseringen, den högre utbildningsnivån och marknadsstyrningen har medfört att den svenska modellen och dess jämlikhetsambitioner fått ny innebörd. Jämlikhetsidealerna har utvecklats från likriktning mot valfrihet och mångfald.

Statens sociala ansvar är framför allt inriktat på att skapa rimliga förutsättningar för medborgarna att få egna inkomster och ta ansvar för sitt eget skyddsnet. Som ett led i den förändringen har även den privata finansieringen ökat, i form av olika kombinationer av obligatoriska och frivilliga försäkringar och medborgarkonton. Självklart finns det fortfarande vissa undantagssituationer i vilka staten, tillfälligt eller permanent, träder in och tar på sig det sociala ansvaret.

Ökade klasskillnader

Sverige har traditionellt sett haft en lönepolitik som resulterat i en internationellt sett starkt sammanpressad lönestruktur. I samband med det pågående paradigmskiftet och medföljande strukturomvandling har löneskillnaderna ökat mellan de som anpassat sig efter de nya förutsättningarna och de som arbetar kvar i de gamla branscherna från industrisamhället. Samtidigt har det också skett en internationell marknadsanpassning av lönerna, framför allt för högutbildad attraktiv arbetskraft, vilket har resulterat i mer internationell nivå på lönespridningen i Sverige. Jämlikheten i fråga om materiell standard har till följd av detta minskat och klasskillnaderna klart ökat. Framför allt märks det genom den lilla elit av bl a företagsledare och vissa specialiserade tekniker, som tillhör den växande internationella överklassen.

Dominerande värderingar hos den svenska befolkningen

Medborgarna i Sverige har precis som flertalet övriga medborgare i världen blivit globalt orienterade med individuella preferenser och ökad medvetenhet och tolerans för andras åsikter och värderingar. Dessa världsmedborgare har kulturella skillnader, men dessa har blivit ihoplänkade via den globala informationen. Oavsett vilken civilisation, folk eller grupp man tillhör har man idag fått lära sig hur andra folk lever, vilka produkter de köper, vilken smak och preferenser de har. Människors olika livsstilar sprider sig snabbt över världen och skapar längtan och nya behov.

Familjen och den nära utvalda bekanspskretsen är mycket viktig. För att känna trygghet och stabilitet i en ibland alltför engagerad och splittrad tillvaro söker vi oss till människor med liknande behov och tankar. Vi har dragit oss in i vårt skal "mitt hem är min borg". Kommunikationen med omvärlden sker till stor del genom Internet både lokalt och globalt. Den nya tekniken har gjort det möjligt att knyta kontakter världen över och med det har resandet ökat kraftigt. Stark miljölagstiftning och skydd av yttrandefriheten är några av de frågor som står högst upp på listan. Det finns en stark tro att individen kan förändra sig själv och omvärlden. Det postindustriella samhället innebär en renässans för individens integritet och självständighet.

Industrisamhället karaktäriserades av standardisering och kollektiva lösningar. I företagen var många arbetsuppgifter standardiserade och de anställda var lätt utbytbara. I det samhället krävdes kollektiv samverkan för att den enskilde skulle få tillräckligt med makt att förbättra sin situation. Här har det skett en kraftig förändring och varje medarbetare har nu sin egen individuella kompetens och arbetet utförs på unikt kundanpassade produkter. Även inställningen till arbetet har förändrats. En anställning får inte gå ut över resten av livet samtidigt som uppgifterna ska vara intressanta och ge möjligheter till påverkan. Arbetsgivarens vision är av betydelse. Arbetstagaren efterfrågar ansvar och inflytande i kombination med utrymme för skapande och fantasi. Vid ett anställningsförfarande läggs stor vikt vid faktorer som social kompetens, humanitet och empati.

Demokratin och det politiska engagemanget

Med den ökade tillgången på information genom masskommunikationskanaler tvingas vi att själva analysera, bedöma, kritiskt granska och ta ställning i många frågor. De utökade möjligheterna till påverkan och agerande på global, europeisk, statlig, regional och kommunal nivå har medfört ett kreativt engagemang på många områden och behovet av ställföreträdare har minskat. Individer samverkar i frågor som upplevs som viktiga och nära. Regioner samarbetar över statsgränser. "Glokala" nätverk förbinder det lokala med det globala.

Brottsligheten

Som en följd av polisens ökade resurser har delen ouppklarade brott minskat. En restriktiv kriminalpolitik har motverkat missbruk och annan hantering av narkotika. Åtgärder har vidtagits för att minska etniska, religiösa och andra motsättningar mellan människor. Den gränsöverskridande ekonomiska brottsligheten har ökat kraftigt, främst beroende på teknikutvecklingen. IT-utvecklingen har underlättat handeln, men även möjligheten till skatteundandragande och penningtvätt. Trots ett internationellt samarbete ligger kontrollverksamheten efter. Ett problem är skenskrivningar utomlands som medför svårigheter att spåra egendom tillhörande utlandssvenskar med skulder i Sverige. Även annan internationell brottslighet har ökat i omfattning

Migration och integrering

Den ökade migrationen och ändringar i mottagningsrutiner och bidragssystem samt minskad arbetslöshet har medfört att vi lever i ett mer integrerat samhälle. Fördelarna med ett mångkulturellt samhälle har lyfts fram. De högutbildade har inga problem att finna arbete och utkomst oavsett etnisk eller religiös tillhörighet. De klyftor som finns är relaterade till utbildning och kompetens. Företag och institutioner har insett de konkurrens- och kompetensfördelar som kulturell mångfald medför, och många förespråkar "management by diversity". På den starkt internationaliserade marknaden kan invandrare t ex ha ett visst försprång när det gäller marknadsinformation samt erfarenheter av exporthandel med inriktning på regioner och kontinenter. Inom skola, barnomsorg, sjuk- och äldreomsorg har invandrarna bidragit på ett berikande sätt genom andra värderingar och annan språk- och kulturkompetens.

10.4 En sammanställning över scenarierna

För att underlätta jämförelser mellan de olika scenarierna har projektgruppen sammanställt huvuddragen från respektive scenario i nedanstående tabell, som därigenom även fungerar som en sammanfattning av scenarierna. Tabellen tar sikte på de olika företeelserna, vilket gör att strukturen och rubrikerna kan skilja sig från scenario-beskrivningarna ovan.

	Handelsblockens protektionism	Nationalstatens kamp	Den globala världen
MARKNADSKRAFTERNAS UTVECKLING			
Aktörerna på världsmarknaden	De stora företagen agerar på internationell nivå men lägger produktionen i flera handelsblock för att undkomma tullmurar. Mindre företag konkurrerar huvudsakligen inom handelsblocken. Global produktionsuppdelning hindras av protektionismen. Handelsblocken anpassar sig i viss utsträckning efter de transnationella koncernernas krav.	Multi- och transnationella koncerner dominerar världsmarknaden. Underleverantörer anpassar sig. Tillfälliga samarbetsformer uppträder internationellt. Förutsättningarna för ekonomisk politik har förändrats. Konkurrensen om internationellt verkande företag har delat upp nationerna i vinnare och förlorare.	Multi- och transnationella koncerner dominerar världshandeln. De kompletteras av små och medelstora företag, som uppträder i en mångfald tillfälliga samarbetsformer. Handeln privatiseras, avregleras och liberaliseras i hård konkurrens. Nationella politiska redskap har liten effekt i den gränslösa ekonomin.
Den internationella strukturomvandlingen	Strukturomvandlingen företrädesvis inom handelsblocken, eftersom tullmurarna motverkar en internationell uppdelning av produktionen. Rörligheten inom respektive block påskyndar strukturomvandlingen.	Fortsatt strukturomvandling mot mer högteknologisk och kunskapsinriktad varu- och tjänsteproduktion i många länder. Konkurrensen driver på skillnaderna mellan olika länder och påverkar ländernas ekonomi.	Långtgående strukturomvandling med ökad andel högteknologisk och kunskapsinriktad varu- och tjänsteproduktion. Varje region väljer produktionsinriktning utifrån sina komparativa fördelar, vilket ökar de regionala skillnaderna.
Internets utveckling	Internet är väl utbyggt och den elektroniska handeln är betydande. Nätets okontrollerbara karaktär uppfattas som ett hot av handelsblocken.	Internet är väl utbyggt i de utvecklade länderna, men även där kvarstår vissa regionala skillnader. Den elektroniska handeln är betydande.	Internet är mycket väl utbyggt och är det självklara mediet för all kommunikation. Den elektroniska handeln är stor och växande i alla delar av världen.

De finansiella marknadernas internationalisering	Handeln på de finansiella marknaderna har ökat. Euron har effektiviserat finansiella marknader och harmoniserat kapitalbeskattningen inom EU. Handelsblocken har inte lämpliga former för att kontrollera och hindra kapitalrörelser över gränserna.	Internationaliserade valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknader. Konkurrensen mellan nationerna hårdnar. Det har lett till ett antal internationella finansiella kriser. Globalt samarbete för att eliminera illojal skattekonkurrens har inte genomförts.	Kraftigt internationaliserad valuta-, kapital- och riskhanteringsmarknad. Globala samarbetsformer för att reglera och övervaka finansiella marknader har utvecklats. Kapitalbeskattningen har harmoniserats. Illojal skattekonkurrens och skatteparadis har eliminerats.
Arbetsmarknadens utveckling	Inom blocken är rörligheten och konkurrensen stor, framförallt hos de yngre generationerna. Skillnader i utveckling av arbetsmarknaden och sysselsättningen är betydande både mellan blocken, nationerna och regionerna.	Stor internationell konkurrens om välutbildad arbetskraft. Stor internationell rörlighet hos den yngre välutbildade generationen. Brist på kompetens hindrar etablering av högteknologisk och kunskapsintensiv produktion i vissa länder.	Internationell konkurrens om välutbildade och spetskompetens har ökat löneklyftorna och det har skapats en liten men mäktig världselit. En kärna av högutbildad och välavlönad arbetskraft kompletteras med inhyrd vid behov. Sysselsättningen har ökat.
Miljöutvecklingen	Miljöarbetet skiljer sig kraftigt mellan olika handelsblock. Även forskningen har olika inriktning. Splittringen gör miljöarbetet mindre effektivt. En del nyindustrialiserade länder utanför de stora blocken försöker konkurrera med låga priser istället för miljöanpassad produktion. Matproblem är stora pga internationella motsättningar.	Den globala konkurrensen och internationella handeln har satt spår i miljön. Pga brister i den internationella samordningen tar man inget samlat grepp mot miljöproblemen. Växthus-effekten har fortsatt öka. Svälten i världen har minskat, tack vare demokratis utbredning. I vissa områden försvåras dock livsmedelsproduktionen av krig, jorderosion och vattenbrist.	Den internationella handelns transporter tar på miljön. Produktionen har blivit mer miljöanpassad tack vare internationellt samarbete och ökad miljömedvetenhet. Produktionsökning och ökat välstånd i en del nyindustrialiserade länder har lett till ökad energianvändning och drivit på forskningen kring nya typer av miljövänliga energikällor.
UTVECKLINGEN AV DET INTERNATIONELLA SAMARBETET			
Internationell samordning	Stor samordning inom handelsblocken, men svårt att nå överenskommelser mellan blocken. Kulturella skillnader och protektionism har ökat spänningarna i världen.	Visst internationellt samarbete genom organisationer som WTO och OECD, men det är svårt att enas i många frågor. Konkurrensen ökar konfliktrisken.	Stor internationell samordning av handelsregler, integritetsskydd mm. Internationella organ, t ex WTO och OECD har fått ökat inflytande.
Frihandel	Frihandel inom handelsblocken, men tullmurar mellan dem.	Handelshindren har minskat för att underlätta världshandeln.	Världsmarknaden karaktäriseras av långtgående frihandel.

10 Framtidsprojektets scenarier för samhället år 2010

Skatternas harmonisering	Skatteharmoniseringen har framför allt skett inom handelsblocken, men även där kvarstår vissa betydande skillnader.	Man har ej lyckats enas om någon långtgående harmonisering av skatterna, utan de är ett av många konkurrensmedel mellan olika länder. Skatteparadisen har bekämpats.	Skattesystem och skattesatser har harmoniserats i betydande utsträckning. Internationella överenskommelser har satt stopp för illojal skattekonkurrens.
Överenskommelser om myndighetsutövning	Långtgående harmonisering och samverkan mellan myndigheter inom handelsblocken. Samverkan mellan blocken brister i många avseenden.	Befogenheterna för myndighetsutövning har genomgått viss harmonisering. Visst samarbete, men ineffektiviteten är stor.	Myndigheternas befogenheter har harmoniserats och det finns långtgående internationella regler för samverkan. Öppenheten har ökat på internationell nivå.
Migrations- och biståndspolitik	Restriktiv invandringspolitik med begränsad rörlighet mellan blocken. FN får bidrag till akuta hjälpinsatser på plats.	Migrationspolitiken ligger huvudsakligen på nationell nivå, kompletterad med vissa internationella konventioner.	Ökat internationellt samarbete genom FN kring flyktning- och biståndsverksamhet. Mer öppna gränser underlättar migrationen av arbetskraft.
UTVECKLINGEN AV EU			
EU:s utvidgning	Inga ytterligare stater har tagits in i unionen, utan gränserna mot omvärlden har förstärkts.	EU har utvidgats till 26 stater.	EU har utvidgats österut och omfattar 20 stater.
EU:s integration	EU har utvecklats mot en federativ stat, med en stark inre marknad.	En kärna av stater har gått vidare i integrationen, medan övriga stater, inklusive Sverige, står utanför den vidgade integrationen.	Utvecklingen av den inre marknaden har lyckats och integrationen av medlemsländerna fortgår.
Regionerna i EU	Regionerna har ökat sin makt i staterna och sitt inflytande i EU. Det har bildats transnationella regioner med bl a beskattningsrätt.	I den inre kärnan har regionerna ökat sin makt och transnationella regioner med beskattningsrätt har utvecklats. I den svagt integrerade delen av EU har fortfarande staten den tongivande rollen.	Regionerna har fått större betydelse och har utvecklat ett transnationellt samarbete.
Valuta inom EU	Gemensam valuta inom hela EU.	Gemensam valuta för länderna i den inre kärnan.	Gemensam valuta inom hela EU.
Skatteharmonisering inom EU	Många gemensamma EU-skatter och vissa inkomstskatter på nationell och regional nivå.	Skatteharmonisering begränsas till länderna i den inre kärnan.	Ökad harmonisering av skatterna.
Myndighetsutövning inom EU	En del myndigheter har delvis lyfts upp på EU-nivå, t ex miljöverk och skatteverk. Även individsfrågorna hanteras på EU-nivå.	Visst samarbete mellan myndigheterna. Likartade regelverk för länderna i den inre kärnan.	Likartade regelverk för myndighetsutövning och stor samverkan mellan länderna.

10 Framtidsprojektets scenarier för samhället år 2010

Välfärdsfrågorna inom EU	EU tar ansvar för den sociala tryggheten, framför allt genom kollektiva lösningar.	De sociala trygghets-systemen ligger kvar på nationell nivå.	De sociala trygghets-systemen ligger kvar på nationell nivå.
SVERIGES UTVECKLING			
Sveriges struktur-omvandling	Sverige utvecklas mot hög- och mellanteknologisk produktion, men har förhållandevis stor basindustri.	Många hög- och mellanteknologiska företag har flyttat både produktion och huvudkontor ur Sverige. Kvar finns råvaruföretag och lågteknologisk industri samt småföretag på lokal nivå.	Sverige har hög- och mellanteknologisk produktion med stort tjänsteinnehåll, och är en ledande IT-nation.
Företagsstrukturer i det svenska näringslivet	Många storföretag finns fortfarande i Sverige, framför allt inom basindustrin. En stor del av tillväxten sker dock hos små och medelstora företag. Inom den högteknologiska produktionen är företagskonstellationerna många och flexibla.	Sverige har en del stora och medelstora exportföretag inom lågteknologisk produktion och många små och medelstora företag framför allt inom tjänstesektorn.	Många storföretag finns fortfarande i Sverige, men tillväxten sker huvudsakligen i småföretag som samverkar i internationella nätverk. Det är hög flexibilitet med tillfälliga företagskonstellationer i många olika former.
Regionala skillnader i det svenska näringslivet	Stora regionala skillnader i Sverige. Skåne och Mälardalen har en väl utvecklad högteknologisk produktion, medan basindustrin dominerar inom mer perifera regioner.	En stor del av företagsamheten i Sverige är koncentrerad till storstäderna, vilket slår hårt mot glesbygden. En ökande turism är räddningen i vissa områden.	Även inom Sverige sker en uppdelning av verksamheten utifrån olika regioners komparativa fördelar. Vinnarna är universitetsregionerna med goda internationella kommunikationer. Delar av glesbygden håller på att avfolkas.
IT-utvecklingen i Sverige	Leverantörerna konkurrerar om utbyggnaden av digital infrastruktur i centrala EU. I mer perifera områden, t ex stora delar av Sverige, har EU subventionerat utbyggnaden. Bandbredden och efterfrågan på avancerade IT-tjänster varierar dock mellan olika regioner.	Tillgången till IT-tjänster och överföringskapacitet varierar kraftigt mellan glesbygd och storstäder. I mindre tätbefolkade områden sker kommunikationen med enklare modemuppkopplingar mm.	Den svenska staten garanterar alla medborgare en fungerande bredbandig digital infrastruktur till överkomligt pris. IT-användningen och datoranvändningen är stor i Sverige och tekniken har blivit en självklarhet i svenskarnas vardag.
Sveriges skattetryck	En stor del av beskattningen ligger på EU-nivå, vilket för Sverige innebär ett sänkt skattetryck. Vissa regionala skillnader finns inom inkomstbeskattningen.	Sverige har ett internationellt sett högt skattetryck.	Sverige har sänkt skattetrycket till internationell nivå.

Kompetensnivån hos den svenska arbetskraften	Flera regioner i Sverige, framför allt de med högteknologisk inriktning, har satsat hårt på högre utbildningar. Rörligheten hos välutbildade är stor inom EU.	Sverige satsar på bred utbildning. Utbildningspremien är låg. Välutbildade med internationellt attraktiv kompetens flyttar i ökande utsträckning till länder med högre löner, lägre skatter och bättre karriärmöjligheter.	Tack vare goda incitament att utbilda sig håller den svenska arbetskraften hög kunskapsmässig standard. Den stora konkurrensen om högutbildade leder till rekrytering av både inhemsk och utländsk arbetskraft.
Sveriges företagsklimat	De svenska företagen konkurrerar på samma villkor som övriga företag inom EU. Den största nackdelen är det geografiska läget i förhållande till EU:s centrum, vilket endast delvis kan kompenseras med förbättrade kommunikationer och elektronisk handel.	I Sverige råder det brist på riskkapital, kompetent arbetskraft och innovatörer. Skatterna på både kapital och arbete är höga. Incitamenten att starta och driva företag i Sverige är därför låga.	Sverige har ett konkurrenskraftigt företagsklimat med god tillgång till riskkapital, kompetent arbetskraft och innovatörer. Lågt skattetryck, flexibilitet på arbetsmarknaden och förenklad administration främjar nyföretagandet.
Arbetslösheten i Sverige	Arbetslösheten är både strukturellt och geografiskt betonad. Speciellt har perifera regioner i Sverige drabbats hårt.	Arbetslösheten är ett stort problem för Sverige. Genom diverse åtgärder har dock den öppna arbetslösheten till viss del stabiliserats.	Låg arbetslöshet. Friktionsarbetslösheten är stor pga rörligheten på arbetsmarknaden och viss strukturarbetslöshet finns hos en del lågutbildade grupper.
Tillväxten i Sverige	Hela EU har uppnått en ganska stabil tillväxt.	Sverige har låg tillväxt.	Sverige har en hög och ganska stabil tillväxt.
Den svenska välfärden	Kollektiva trygghetsystem på EU-nivå, med vissa individuella inslag. Delvis kompletteras dessa med regionala system och olika former av regional service.	Låg tillväxt, minskande skattebaser, ökade kostnader för arbetsmarknadsåtgärder mm har försämrat den svenska ekonomin. Den sociala tryggheten bygger på nedbantade kollektiva system och frivilliga insatser.	Sverige har en fungerande välfärd med relativt stora individuella skillnader och valmöjligheter. Det låga skattetrycket kompenseras med god tillväxt och mer privat finansiering.
Jämlikheten i Sverige	Inkomstklyftorna har ökat till EU-nivå. De största skillnaderna är mellan regionerna.	Jämlikheten är ett prioriterat område. Med ett långtgående transfereringssystem hålls inkomstklyftorna på låg nivå.	De starka marknadskrafterna leder till kraftigt ökade inkomstklyftor.
Den svenska nationalstatens betydelse	Nationalstaterna i EU har mest en symbolisk roll. Beslutanderätten ligger till stor del på EU-nivå respektive regional nivå. Sverige har fått en ny indelning i 5-6 regioner.	Sverige har som nationalstat kvar ungefär samma roll som tidigare.	Det sker en maktförskjutning från nationell till global respektive regional nivå (glokalisering).

Dominerande värderingar hos den svenska befolkningen	Socialliberala värderingar dominerar. Det finns en ökande intolerans mot oliktankande och andra kulturer. Egenföretagandet har fått fart. Miljö- och samhällsengagemang utövas genom påverkan på företagen.	Materiella värden och trygghetsvärden står i centrum. Man har preferenser för lag och ordning. Moralfrågorna har stort inflytande. I arbetslivet är lönen, trygga anställningsförhållanden och den sociala gemenskapen det viktigaste.	Globalt orienterade medborgare med individuella preferenser och ökad medvetenhet och tolerans för andras åsikter och värderingar. Familjen och en nära utvald bekantskapskrets är viktiga. Vad som betonas är individualism, kreativitet, engagemang och möjlighet till påverkan.
Demokratin och det politiska engagemang- et i Sverige	Det politiska engagemanget hos medborgarna har koncentrerats till frågor där beslutanderätten ligger på lokal eller regional nivå och sker genom medborgarsammanslutningar.	Lågt politiskt engagemang hos medborgarna. Den politiska påverkan sker nästan uteslutande genom deltagande i politiska val. Många utnyttjar möjligheten att välja andra alternativ än politik och organisationsliv.	Utökade möjligheter till påverkan har minskat behovet av ställföreträdare. Individer samverkar i frågor som upplevs som viktiga och nära. "Glokala" nätverk förbinder det lokala med det globala.
Brottsligheten i Sverige	Det har skett en harmonisering av lagstiftningen inom EU, bl a en liberalisering av narkotikapolitiken. Vi har en ökad svart sektor och ekonomisk brottslighet bl a till följd av att den elektroniska handeln är svår att kontrollera.	Våldsbrotten har blivit ett stort problem i Sverige, bl a beroende på den svaga ekonomin och ökade konflikter mellan olika grupper. IT-utvecklingen har medfört ökad ekonomisk brottslighet. Det höga skatetrycket ökar incitamenten till en svart sektor.	Restriktiv kriminalpolitik med ökade resurser för polisen. Åtgärder har vidtagits för att minska motsättnar mellan olika grupper. Den gränsöverskridande ekonomiska brottsligheten har ökat kraftigt främst beroende på teknikutvecklingen.
Migration och integration i Sverige	Inom EU bedrivs en gemensam restriktiv invandringspolitik med hård kontroll av de yttre gränserna. Inom Sverige har kravet på assimilering fortsatt även om många insett fördelen med mångkulturalitet.	I takt med att Sveriges ekonomi försämras ökar kraven på assimilering av invandrare och flyktingar, samtidigt som en allt större andel av medborgarna vill begränsa immigrationen mer.	Den stora migrationen ökar den kulturella mångfalden i Sverige, vilket är en konkurrensfördel i den starkt internationaliserade ekonomin. Sverige är ett mångkulturellt samhälle.

Del 4:

Bilagor

Källförteckning

Böcker och rapporter

- 7 europeiska ekonomer: *EMU - den storslagna illusionen*. Taberg, Nirdica, 1998.
- 7 röster om Sveriges val: *Därför Europa*. Jyväskylä, Tiden, 1993.
- 24 kritiska röster: *Det nya riket*. Borås, Tiden, 1993.
- Abramovitz, Moses: *Tankar om tillväxt*. Stockholm, SNS Förlag.
- Adler Karlsson, Gunnar: *Lärobok för 90-talet*. Stockholm, Prisma, 1990.
- Ahlin & Wiklund: *Europa - från gemenskap till union*. Stockholm, Nordstedts, 1994.
- AMS rapport Ura 1998:1: *Arbetsmarknaden för invandrare*. AMS, 1998.
- Andersson, Christian & Lindahl, Rutger: *Europaparlamentet EG:s demokratiska ansikte*. Finland, SNS Förlag, 1994.
- Andersson, Åke E & Sylwan, Peter: *Framtidens arbete och liv*. Borås, Natur och Kultur, 1997.
- Andersson, Åke E m fl: *70-talister - om värderingar förr, nu och i framtiden*. Natur och Kultur, 1997.
- Anjou, Mikael & Andersson, Ronny/Timbros rapport 17/1996: *Där nya jobb skapas, Om bemanningsföretagen - en ny, växande bransch*. Timbro, 1996.
- Anjou, Mikael/Timbros rapport 14/1997: *Frivilligt arbete bara komplement?* Timbro, 1997.
- Arnander, Fredrik & Norén, Dag: *I kant med kaos*. Stockholm, Ekerlid, 1995.
- Aronsson, Gunnar & Sjögren, Alicia: *Samhällsomvandling och arbetsliv. Omvärldsanalys inför 2000-talet*. Solna, Arbetsmiljöinstitutet, 1994.
- Arrighi, Giovanni: *Det långa 1900-talet*. Göteborg, Daidalos, 1996.
- Arvidsson, C m fl: *Sverige och det nya Europa*. Stockholm, Ekerlids, 1995.
- Arvidsson, Claes m fl: *EMU och Sveriges vägval*. Linköping, Ekerlids, 1997.
- Axberger, Hans-Gunnar: *Det allmänna rättsmedvetandet*. BRÅ, 1996.
- Beck: *Vad innebär globaliseringen*. Göteborg, Daidalos, 1998.
- Beckérus, Åke & Edström, Anders: *Den europeiska rockarden*. Borgå, Svd-förlag, 1995.
- Bergqvist, Lars m fl: *Etik och finanser*. Stockholm, SNS Förlag, 1994.
- Bernitz, Ulf: *Europarättens grunder*. Stockholm, Nordstedts, 1994.
- Bernitz, Ulf m fl: *Europaperspektiv*. Falun, Nerenius/Sanérus, 1998.
- Bernitz, Ulf m fl: *Vad betyder EG?* Kristianstad, SNS Förlag, 1993.
- Bevelander, Pieter m fl: *I Krusbärslandets Storstäder*. Stockholm, SNS Förlag, 1997.

- Bexell, Göran: *Svensk Moralpolitik*. Lund University Press, 1995.
- Bolander, Lars/Teldoks rapport 100: *IT i skolan*. Stockholm, Teldok, 1995.
- Bra Böcker: *Världsatlas*. Bra Böcker, 1996.
- Broomé, Per & Bäcklund, Ann-Katrin: *S-märkt*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Broomé, Per m fl: *Varför sitter "brassen" på bänken*. Stockholm, SNS Förlag, 1996.
- Brytting, Tomas m fl: *Moral i verksamhet*. Stockholm, Natur och Kultur, 1993.
- Bråkenhelm, Carl Reinhold m fl: *Etikens Pris - om etik-moral-nåd i arbete med affärer*. Stockholm, Verbum Förlag, 1989.
- BRÅ-rapport 1998:2: *Brottsutvecklingen i Sverige 1995-1997*. Stockholm, Brottsförebyggande rådet, 1998.
- Carle, Jan & Hermansson, Hans-Erik: *Ungdom i rörelse*. Göteborg, Daidalos, 1991.
- Chatzimarkakis, Georgios: *Ett annorlunda EU, Europa 2002*. Falun, Subrosa, 1997.
- Cole, John & Cole, Francis: *EU:s ekonomiska geografi*. Lund, Studentlitteratur, 1998.
- Delanty: *Europa - idé, identitet, verklighet*. Göteborg, Daidalos, 1997.
- Edebalk, Per Gunnar m fl: *Socialförsäkringarna*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- EG-komm i Sverige: *Europeiska gemenskapen*. Stockholm, 1992.
- EG:s ändringsförslag av indrivningsdirektivet, 1998.
- Ehrenberg, Johan: *Valhandbok för plågade medborgare 1998*, Stockholm, ETC, 1998.
- Ehrenberg, Johan: *Globaliseringsmyten*. Stockholm, Nordstedts, 1998.
- Ekberg, Jan & Gustafsson, Björn: *Invandrare på arbetsmarknaden*. Stockholm, SNS Förlag, 1995.
- Eklund & Erikson: *Ingen kris i befolkningsfrågan*. Stockholm, Timbro, 1998.
- Eklund, Jörgen & Ådahl, Martin: *Vad betyder EMU?* Kristianstad, SNS Förlag, 1998.
- Eklund, Klas: *Jakten på den försvinnande skatten*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Ekobrottsmyndighetens rapport 1998:1: *Den ekonomiska brottsligheten under 1997*. 1998.
- Elger, Max: *Politiken.se*. Stockholm, Ekerlids, 1998.
- Eriksen, Erik Oddvar: *Kommunikativt ledarskap, Om styrning av offentliga institutioner*. Göteborg, Diadalos, 1998.
- Eriksson, Olof: *Bortom storstadsidéerna - En regional framtid för Sverige och Norden 2010-tal*. Malmö, Carlssons, 1989.
- EU-projektet Humlan: *Fakta om hushållstjänster*. 1998.

- Falk, Thomas & Olve, Nils-Göran: *IT som strategisk resurs*. Kristianstad, Liber-Hermods, 1996.
- Feldt, Kjell-Olof: *Rädda välfärdsstaten*. Stockholm, Nordstedts, 1994.
- Fogelqvist, Jonas: *En bok om EG och EU*. Stockholm, Federativs, 1994.
- Forrester, Viviane: *Den ekonomiska terrorn*. Stockholm, Nordstedts, 1996.
- Forsebäck, Lennart/Teldok info 16: *att utnyttja den nya friheten i tid och rum*. Stockholm, Teldok.
- Franck, Olof: *Etik, moral och mening, en introduktion*. Stockholm, Runa Förlag AB, 1993.
- Fredholm, Peter/Teldoks rapport 121/KFB rapport 1998:21: *Elektronisk handel: status och trender*. Stockholm, Teldok, 1998.
- Färm, G: *Sverige och EG*. Falköping, Brevskolan, 1992.
- Genf, Linda: *Morgondagens Kvinna*. Uppsala, Konsultföretaget, 1997.
- Gidlund, Janerik & Sörlin, Sverker: *Det europeiska kalejdoskopet*. Finland, SNS Förlag, 1993.
- Gozzo m fl: *Sverige och exportmarknaden mot år 2005*. Stockholm, Sveriges Exportråd, 1996.
- Hellström & Kjellgren: *Europarätt*. Lund, Studentlitteratur, 1996.
- Hermansson, Urban m fl: *IT-revolutionen och morgondagens företag*. Stockholm, NUTEK, 1997.
- Hermele, Kenneth: *Ekonomerna, tillväxten och miljön*. Stockholm, Carlssons, 1995.
- Hettne: *Internationella relationer*. Lund, Studentlitteratur, 1996.
- Hettne m fl: *Den globala nationalismen 1998*.
- Hettne, Björn: *Europeiska paradoxen*. Falun, Nerenius/Sanérus, 1997.
- Hirst, Paul & Thompson, Grahme: *Myten om den globala ekonomin*. Stockholm, Atlas, 1998.
- Ilshammar, Lars & Larsmo, Ola: *Net.wars - kampen om nätet*. Smedjebacken, Atlas, 1997.
- Ingelstam, Lars: *Ekonomi för en ny tid*. Stockholm, Carlssons Förlag, 1997.
- IT-kommissionens rapport 8/1996: *Affärsnyttan med Internet*. Stockholm, IT-kommissionen, 1996.
- Jakobsson, Ulf (red)/Konjunkturrådets rapport 1998: *Företagaren i välfärdssamhället*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Jegers, Ivars & Lindgren, Mats: *Morgondagens Värderingar*. Uppsala, Konsultföretaget, 1992.
- Jerndal, Jens: *Vakna Sverige - Framtiden är här*. Finland, Caduceus, 1997.
- Jervas, Gunnar (red): *2000-talets stora utmaningar*. Stockholm, SNS Förlag, 1997.
- Jervas, Gunnar (red): *Migrationsexplotionen*. Finland, SNS Förlag, 1995.

- Johansson, Kjell E & Svensson, Jörn: *EU och alternativen*. Stockholm, Carlssons, 1994.
- Johnsson, Anders: *Vi står i vägen*. Stockholm, Timbro, 1998.
- Kjellström, Anders: *EG-domstolen*. Lund, Studentlitteratur, 1995.
- KOM (96) 546: *Beskattningen inom EU*. Bryssel, EG-kommissionen, 1996.
- KOM (98) 364: *Ömsesidigt bistånd vid indrivning*. Bryssel, EG-kommissionen, 1998.
- Korten, David C: *När företagen styr världen*. Göteborg, ISL-förlag, 1995.
- Krugman, Paul: *Valser om välfärd*. Stockholm, Juridik och Samhälle, 1995.
- Lennerlöf, Lennart/Teldoks rapport 117: *IT i arbetsliv och samhälle*. Stockholm, Teldok, 1997.
- Levin, Bert & Nordfors, Lennart: *Vem tar makten? Fyra scenarier med vinnare i Norden år 2008*. Stockholm, Ekerlid, 1998.
- Levin, Leif: *Bråka inte! Om vår tids demokratisyn*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Liedman, Sven-Eric: *I skuggan av framtiden*. Finland, Bonnier Alba, 1998.
- Liljefors, Åke O m fl: *Etik och moral - vart är Sverige på väg?* Stockholm, Streiffert Förlag AB, 1994.
- Lindahl, Rutger & Larsson, Lars-Göran: *Det europeiska politiska samarbetet*. Stockholm, SNS Förlag, 1991.
- Lindstedt, Monica: *Ökade förutsättningar att skapa sysselsättning på marknaden för hushållstjänster genom ändrade skatteregler*. Stockholm, Hemfrid i Sverige AB, 1998.
- Lundberg, L: *EMU en vägledning*. Stockholm, Nordstedts, 1996.
- Lundgren, Håkan: *Bortom de mentala murarna*. Stockholm, Timbro, 1997.
- Lundman, Ola & Koos, Csaba: *Informationsteknik, regionalpolitik och placehunting*. Umeå, Handelshögskolan i Umeå, 1997.
- Lundqvist, Lennart: *Demokratins väktare*. Lund, Studentlitteratur, 1998.
- Lundqvist, Lennart: *Etik i offentlig verksamhet*. Studentlitteratur, 1991.
- Löfgren, Mikael & Molander, Anders: *Postmoderna tider*. Stockholm, Nordstedts, 1986.
- Malmberg, Anders: *Internationaliseringen, företagen och det lokala samhället*.
- Martin, Hans-Peter & Schuman, Harald: *Globaliseringsfällan*. Eslöv, B. Östlings förlag, 1997.
- Mitchell, William J: *Den digitala staden*. Nordstedts, 1997.
- Monti, Mario: *Den inre marknaden och morgondagens Europa*. Kristianstad, SNS Förlag, 1997.
- Moussis, Nicolas: *En handbok om den europeiska integrationen*. Stockholm, Publica, 1997.
- Möllerud, Bengt & Norenus, Anneli (red): *Har framtiden en framtid?* Falun, Nya Doxa, 1993.

- Naisbitt: *Megatrender i Asien - som förändrar världen*. Stockholm, Ekerlids, 1996.
- Nationalencyklopedin.
- Nerép, Erik & Swenson, Thomas: *Bolagsregler*. Malmö, EU-biblioteket, Ernst & Young, 1995.
- Norbrink: *Kretsloppssamhället*. Stockholm, Sveriges Exportråd, Industrilitteratur, 1994.
- Nordenstam, Tord: *Småföretag och spridning av informationsteknik*. Umeå, Handelshögskolan i Umeå, 1996.
- Nyqvist, Kerstin & Rabe, Gunnar: *Skatter i EU*. Stockholm, Industriförbundet, 1997.
- Nyström, Birgitta: *EU och arbetsrätten*. Stockholm, Nordstedts, 1995.
- Odhner, Claes-Erik m fl: *Rättvisans nya förutsättningar*. LO, 1995.
- Odhner, Clas-Erik: *Ekonomi och pengar i Europa*. Helsingborg, Tidens Förlag, 1992.
- OECD: *A Borderless World. Realising the potential of Global Electronic Commerce*. Paris, OECD, 1998.
- OECD: *Harmful Tax Competition*. Paris, OECD, 1998.
- OECD: *The Taxation of the global Trading of financial instruments*. Paris, OECD, 1998.
- OECD: *Transfer Pricing Guidelines for multinational Enterprises and Tax Administrations*. Paris, OECD, 1995.
- Ohlsson, Östen & Rombach, Björn: *Res pyramiderna*. Stockholm, Svenska Förlaget, 1998.
- Ohmae, Kenichi: *The End of the Nation State*. New York, Harper Collins Publishers, 1995.
- Olsson, Anders R: *IT och det fria ordet - myten om storebror*. Finland, Juridik och samhälle, 1996.
- Palme, Joakim & Stenberg, Sten-Åke: *Välfärdsprojektet - Arbetslöshet och välfärd*. Stockholm, Nordstedts, 1998.
- Pettersson, Olof m fl: *Demokratirådets rapport 1996*. Stockholm, SNS Förlag, 1996.
- Pettersson, Olof m fl: *Demokratirådets rapport 1997*. Stockholm, SNS Förlag, 1997.
- Pettersson, Olof m fl: *Demokratirådets rapport 1998*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Phil, Håkan: *Miljöekonomi för en hållbar utveckling*. Brösarp, Öster om leden, 1992.
- Popcorn, Faith: *Klicka på trenden*. Stockholm, Trevi, 1996.
- Popcorn, Faith: *Popcorn Rapporten*. Bokförlaget Trevi, 1991.

- Puranen, Bi: *Rapport 90-tal. En studie om värderingar*. 1998.
- Putnam, Robert: *Den fungerande demokratin*. Stockholm, SNS Förlag, 1997.
- Pålsson, Sten & Quitzow, Carl Michael: *EG-rätten Ny rättskälla i Sverige*. Stockholm, Publica, 1993.
- Rabinowicz, Eva: *EU:s jordbrukspolitik och bönderna i Öst*. Stockholm, SNS Förlag, 1996.
- Radetzki, Marian: *Klarspråk om arbetslöshet*. Kristianstad, SNS Förlag, 1996.
- Reeve, Simon & McGhee, Colin: *Millennie Bomben*. Smedjebacken, Nya Doxa, 1997.
- Regeringens skrivelse 96/97:83: *EU:s inre marknad. Sveriges hemmamarknad*. Stockholm, Regeringskansliet, 1997.
- Rikku, Nina: *Den gode tjänstemannen, en kartläggning av etiska normer vid statliga myndigheter*. Centrum för tillämpad etik/Utvecklingsrådet för den statliga sektorn, 1998.
- Ritchey, Tom/Naturvårdsverkets rapport 4726: *Omvärlden 2026 - fyra globala scenarier*. Stockholm, Naturvårdsverket, 1997.
- Rojas, Mauricio: *Efter folkhemmet: en agenda för Sveriges förnyelse*. Stockholm, Timbro, 1996.
- Rojas, Mauricio: *Valsen om arbetets slut*. Stockholm, Timbro, 1998.
- Rosenberg: *Den tekniska förändringens ekonomi*.
- Rothstein, Bo (red): *Demokratirådets rapport 1995*. SNS Förlag, 1995.
- RRV 1995:32: *Fusk - systembrister och fusk i välfärdssystemen*. Stockholm, Riksrevisionsverket, 1995.
- RRV 1998:36: *Svart arbete*. Stockholm, Riksrevisionsverket, 1998.
- RSV: *Grundutbildning i EU-frågor/Lärarkomp*. Riksskatteverket, 1996.
- RSV: *Riktlinjer inkl. medelsfördelning för RSV-koncernen år 1999*. Riksskatteverket, 1998.
- RSV: *Svensk internationell exekutions- och obeståndsrätt*. Riksskatteverket
- RSV 1997:9: *Inriktning av RSVs IT-resurser*. Riksskatteverket, 1997.
- Sannerstedt, Anders & Jerneck, Magnus (red): *Den moderna demokratins problem*. Lund, Studentlitteratur, 1994.
- Saul, John Ralston: *Den omedvetna civilisationen*. Göteborg, Daidalos, 1997.
- SCB: *Befolkningsstatistik*. SCB, 1998.
- SCB:s rapport 91: *Välfärd och ojämlikhet i 20-årsperspektiv 1975-1995*. Örebro, SCB, 1997.
- Schori, Pierre: *Mellan Maasticht och Sarajevo*. Falun, Tiden, 1994.
- Segerlund, Carl-Öije/Teldoks rapport 113: *IT för samhällsservice, demokrati och folkbildning i Sverige*. Stockholm, Teldok, 1998.
- Sen, Amartya: *Etik och ekonomi*. Stockholm, SNS Förlag, 1995.

- Sjögren, Annick: *Här går gränsen*. Stockholm, Bokförlaget Arena, 1993.
- Skidelsky: *Världen efter kommunismen*. Stockholm, SNS Förlag, 1996.
- SOU 1984:15, 1984.
- SOU 1993:62: *Rättssäkerhet vid beskattning*. 1993.
- SOU 1994:6: *Sverige och Europa*. Stockholm, 1994.
- SOU 1995:4/Gunnar Wetterberg: *Långtidsutredningen. LU95*. 1995.
- SOU 1996:15: *Union för både öst och väst*. Stockholm, 1996.
- SOU 1996:158 Bilaga 17/Gidlund & Jerneck: *Svenskt EMU-medlemskap som proaktiv strategi och integrationsdilemma*. Stockholm, 1996.
- SOU 1996:42: *Demokrati och öppenhet*. Stockholm, 1996.
- SOU 1996:79, 1996.
- SOU 1997: 156: *Ett större och bättre Europa*. Stockholm, 1997.
- SOU 1997:23/IT-kommissionens rapport 2/1997: *Digital demokr@ti*. Stockholm, Fritzes, 1997.
- SOU 1997:31/IT-kommissionens rapport 3/1997: *Kristallkulan, 13 röster om framtiden*. Stockholm, Fritzes, 1997.
- SOU 1998:15/Thulestedt, Britt-Marie (huvudsekreterare): *Distansarbete - Slutbetänkande av distansarbetsutredningen*. 1998.
- SOU 1998:153/IT-kommissionens rapport 12/1998: *Hur skall man finansiera välfärden i det globaliserade IT-samhället?* Stockholm, Fritzes, 1998.
- SOU 1998:20/IT-kommissionens rapport 2/1998: *IT-kommissionens hearing om infrastrukturen för digitala medier*. Stockholm, IT-kommissionen, 1998.
- SOU 1998:36/IT-kommissionens rapport 4/1998: *Identifiering och identitet i digitala miljöer*. Stockholm, Fritzes, 1998.
- SOU 1998:57: *Utvärdering av distansutbildningsprojekt med IT-stöd*. 1998.
- SOU 1998:58/IT-kommissionens rapport 6/1998: *IT och nationalstaten - Fyra framtidsscenarier*. Stockholm, Fritzes, 1998.
- SOU 1998:79/IT-kommissionens rapport 9/1998: *IT och regional utveckling*. Stockholm, Fritzes, 1998.
- Stjernqvist, Inger/Teldoks rapport 111: *IT-visioner i verkligheten*. Stockholm, Teldok, 1997.
- Svenska kommunförbundet: *Inför integrerade medborgarkontor*. Stockholm, Svenska kommunförbundet, 1996.
- Tanzi, Vito: *Taxation in an integrating World*. Washington, The Brookings Institution, 1995.
- Tengström, Emin: *Hur förändras våra livsvillkor*. Uddevalla, Prisma, 1998.
- The Economist, en artikelserie: *Fakta om myter om globalisering*.
- Thelin, Krister: *Integritetsskyddet i IT-samhället*.
<http://www.moderat.se/itk/bibl/thelin/htm>.

- Thelin, Krister: *Internet - vänsterdröm eller högerspöke*. Stockholm, Timbro, 1997.
- Thelin, Krister (red)/Teldoks rapport 118/KFB rapport 1998:3: *Klarar den svenska offentlighetsprincipen mötet med Cyberrymden?* Stockholm, Teldok, 1998.
- Toppleदारforum: *Det offentliga Sverige på Internet*. Solna, Statskontoret, 1996.
- Toppleदारforum: *Hur används aktiva kort i offentlig förvaltning*. Solna, Statskontoret, 1996.
- Toppleदारforum: *LEXIT Scenario om den offentliga förvaltningens IT-användning år 2005*. Solna, Statskontoret, 1995.
- Toppleदारforum: *POST LEXIT*. Solna, Statskontoret, 1997.
- Torstensson, Gösta: *Lärobok om Europeiska unionen*. Skogås, Bokförlaget Demos, 1998.
- Torstensson, Gösta: *Amsterdam - EU:s nya grundlag*. Skogås, Bokförlaget Demos, 1998.
- Torstensson, Gösta: *Europeiska unionens grundlagar*. Skogås, Bokförlaget Demos, 1998.
- Trädgårdh, Lars (red): *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Finland, SNS Förlag, 1995.
- Törnqvist, Gunnar: *Renässans för regioner, om tekniken och den sociala kommunikationen*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.
- Törnqvist, Gunnar: *Människa, Teknik och territorium*. Stockholm, Nordrefo, 1997.
- Thörnqvist, Gunnar: *Sverige i nätverkens Europa*. Malmö, Liber-Hermods, 1996.
- Uddhammar, Emil (red): *Civilisationernas kamp*. Timbro tendens, 1993.
- Wahlström, Bengt: *Efter stålbadet, Trender i morgondagens arbetsliv*. Falun, Liber, 1997.
- Vedin, Bengt-Arne/Teldoks rapport 94: *Myter om IT*. Stockholm, Teldok, 1995.
- Wetterberg, Gunnar: *Nästa Sverige*. Stockholm, Rabén Prisma, 1998.
- Widqvist, Ulf-Göran & Carlsson, Cajsa: *Europa fullbordat?* Stockholm, Brevskolan, 1993.
- Viklund, D: *Att förstå EU*. Smedjebacken, Nordstedts, 1997.
- von Hofer, Hanna (red): *Brottsutvecklingen i Europa*. Lund, Studentlitteratur, 1998.
- von Wright, Georg, Henrik: *Myten om framsteget*. Helsingfors, Söderström, 1993.
- Worldwatch Institute: *Tillståndet i världen -97*. Stockholm, Naturvårdsverket, 1997.
- Worldwatch Institute: *Tillståndet i världen -98*. Stockholm, Naturvårdsverket, 1998.

Yergin, Daniel & Stanislaw, Joseph: *Kommandohöjderna*. Stockholm, Timbro, 1998.

Åberg, Carl Johan: *Ett svårskött pastorat*. Stockholm, SNS Förlag, 1998.

Åhlund, Alexandra: *Multikultiungdom*. Lund, Studentlitteratur, 1997.

Österman, Torsten & Timander, Joachim/Teldoks rapport 115: *Internetanvändningen i Sveriges befolkning*. Stockholm, Teldok, 1997.

Tidningsartiklar och tidskrifter

3 miljoner surfar på webben. Västerbottens Kuriren, 1999-01-25.

700 arbetar på distans. Dagens IT, nr 20, 1998.

Andersson, Christoph: *Facklig debatt kan leda till två års fängelse*. TCO-tidningen, nr 1, 1998.

Andersson, Christoph: *M krävde "begränsning" av offentlighetsprincipen*. <http://www.pul.nu>, 1998-04-16.

Andersson, Christoph: *Nya lagen skapar problem för fackförbundets hemsidor*. TCO-tidningen, nr 12, 1998.

Andersson, Christoph: *Vissa får yttra sig - andra riskerar fängelse*. Dagens Nyheter, 1998-09-19.

Aschman, Per: *Allt fler arbetar hemma*. Västerbottens Kuriren, 1998-09-10.

Barnevik, Percy: *Arbetare i alla länder, konkurrera*. Veckans Affärer, nr 8, 1998.

Bergmark, Ulf: *Bankerna drar längsta strået*. Datavärlden, nr 10, 1997.

Bernitz, Ulf: *EMU-omröstning kan tvinga Sverige ur EU*. Svenska Dagbladet, 1998-09-28.

Bertman, Susanne: *Ny lag överraskar politiker*. <http://www.pul.nu>, 1998-06-02.

Bertman, Susanne: *Kommer ni att avskaffa PUL efter valet?* <http://www.pul.nu>, 1998-09-20.

Böckerna tar täten, så gör man nätaffärer. Datavärlden, nr 10, 1997.

Capolicchio, Lydia: *Bertil Fougstedt - Teliass man i Silicon Valley*. Calling, nr 3, 1998.

Carlqvist, Knut: *EMU är rutschbanan in i ett federativt Europa*. Svenska Dagbladet, 1998-04-30.

Dahlbom, Bo: *Arbete i informationssamhället*. Reväst-rapport, nr 20, 1997.

Dahlbom, Bo: *En demografisk framtid*. Till en utredning av Statskontoret, <http://www.adb.gu.se~dahlbom/publication>, januari 1997.

Dahlbom, Bo: *Från ingenjör till itenjör*. <http://www.adb.gu.se~dahlbom/publication>, 1998.

Dahlbom, Bo: *Intervju om framtiden*. <http://www.adb.gu.se~dahlbom/publication>, 1997-01-13.

- Dahlbom, Bo: *Välkommen till pratsamhället*. Tidskrift för dokumentation, vol 52, nr 1-2, 1997.
- Datavärlden 15 år - från ADB till WWW*. Datavärlden, nr 10, 1997.
- Datorköpen slår rekord*. Västerbottens Kuriren, 1999-01-25.
- Distansarbete farligt för arbetsnarkoman*. Nya Kristinehamns-Posten, 1998-06-05.
- Distansarbete kräver eftertanke*. Computer Sweden, 1998-05-11.
- Distansarbete på nära håll*. Göteborgsposten, 1998-04-23.
- Edgren, Björn. Svensk Juristtidning, 1986.
- Ekdal, Niklas: *Kartritaren*. Expressen, 1998-04-08.
- Ekelund, Åsa: *Enklare, billigare - och säkrare*. Datavärlden, nr 10, 1997.
- Ekelund, Åsa: *Risk för oren revision när Y2K närmar sig Y2K*. Datavärlden, nr 10, 1997.
- Elvander, Nils: *EU måste bli en förbundsstat*. Dagens Nyheter, 1998-12-28.
- Erbjudande om arbete på distans*. Uppsala Nya Tidning, 1998-05-07.
- Eriksson, Göran: *Sänkt skatt omstritt recept*. Dagens Nyheter, 1998-11-09.
- Framtider, Institutet för Framtidsstudier, nr 2/1993, 1/1994, 3/1995, 4/1995, 4/1998.
- Friskt vågat, hälften vunnet*. Datavärlden, nr 10, 1997.
- Få vill tillbaka till kontoret*. Dagens Nyheter, 1998-06-04.
- Fölster, Stefan: *Kortare arbetstid slår ut svaga*. Dagens Nyheter, 1998-10-17.
- Försäkringskassan utreder distansarbete*. Dagens Nyheter, 1998-05-05.
- Föräldrapengar borta med flytt, distansarbete från England*. Dagens Nyheter, 1998-05-03.
- Gardell, Carl Johan: *Högerextremismen i Europa*. Välfärdspolitikens dagsfrågor, nr 5, 1998.
- George Soros har gett upp hoppet*. Dagens Industri, 1998-12-05.
- Gustavsson, Rolf: *EU varnar söliga kandidatländer*. Svenska Dagbladet, 1998-11-09.
- Hallsenius, Johan: *Revolutionen som kom av sig*. Dagens Industri, 1998-09-30.
- hallå där...* TCO-tidningen, nr 11, 1998.
- Hedlin, Pontus: *Outsourcing blir allt vanligare*. Bulletinen, september, 1998.
- Henriksson, Karin: *IT-entreprenörer sökes på annons till ball betongstadsdel*. Svenska Dagbladet, 1998-05-28.
- Hermele, Kenneth: *Handelns tre regelverk*. Forum Syd: "Globalisering - vad är det? 10 artiklar", 1997.
- Hultberg, Marie: *Skandias kompetensförsäkring - Delat ansvar för livslångt lärande*. Headhunter, nr 43, 1998.
- Hårdare för svensk underleverantör*. Svenska Dagbladet, 1998-11-10.

- Information om personuppgiftslagen.* Faktablad från Justitiedepartementet, september, 1998.
- Internetbankerna.* Eko-nyheterna, 1998-09-16.
- Iseskog, Tommy: *Arbetsrättens förändrade villkor.* Framtider, nr 2, 1997.
- IT - ett rymdslott.* Norra Magasinet, 1998-11-02.
- IT & data: Hur är läget?* Västerbottens Kuriren 1999-01-25.
- Jobba ihop på nätet, GOS - det första svenska konferenshotellet.* Göteborgsposten, 1998-04-28.
- Kellgren, Jan: *Skatteförvaltningen och EG-rätten.* Skattenytt, nr 9, 1998.
- Keskikangas, Bo: *Trögt för näthandel i Europa.* Dagens Nyheter, 1998-09-17.
- Landgren, Cristina: *Internet och dess betydelse för mervärdesskatten - en internationell studie.* Skattenytt, 1998.
- Ledarskap vid distansarbete.* Personalarbete & Ledarskap, nr 5, 1998.
- Lorentz, Per: *Handeln ber Persson om skattesänkningar.* Dagens Industri, 1998-09-30.
- Malone, Thomas W & Laubacher, Robert J: *The dawn of the e-lance economy.* Harvard Business Review, september-oktober, 1998.
- Mer tid läggs på jobb.* Dagens Nyheter, 1998-06-04.
- Motion till riksdagen 1997/98:Fi 17.* <http://www.riksdagen.se/debatt/9798/motioner/fi/FI17.asp>, 1998
- Network Wizards, *Internet Domain Survey*, <http://www.nw.com/zone/www/report.html>.
- Nilsson, Annika: *Orientering i en ny geografi.* Framtider, nr 3, 1992.
- Nilsson, Peter: *Vi har fördärvat uppfinningen pengar.* Dagens Industri, 1996-10-15.
- Nu ska det bli tillväxt.* Dagens Nyheter, 1998-10-08.
- Nycander, Gunnel: *Handel och miljö.* Forum Syd: "Globalisering - vad är det? 10 artiklar", 1997.
- Ny drömgräns passerad.* Västerbottens Kuriren, 1999-01-25.
- Nylund, Lennart: *Grävande journalister höll möte om hur PUL skall tacklas.* <http://www.pul.nu>, 1998.
- När utvidgas EU?* UNT, 1998-11-16.
- Nätverket för distansarbete.* <http://distansarbete.kalmar.se>.
- Odabas, Mia: *Ungersk pionjär säljer mat på Internet.* Svenska Dagbladet, 1998-05-28.
- Odebrant, Per: *Internet möblerar om näringslivet,* Datavärlden nr 10, 1997.
- Olsson, Anders R: *Datalagen som censurinstrument.* FinansTidningen, 1998-02-03.

- Olsson, Anders R: *Lagförslaget om ansvar för elektroniska anslagstavlor*. Dagens Nyheter, 1997-07-09.
- Olsson, Anders R: *Om den nya personuppgiftslagen och yttrandefriheten*. Pressens Tidning, nr 5, 1998.
- Olsson, Ulla: *EMU - en ödesfråga*. Världspolitikens dagsfrågor, nr 8, 1998.
- Palme, Jacob: *Datalagen kränker yttrandefriheten på Internet*. <http://www.pul.nu>, juli, 1998.
- Palmman, Ingvar: *Säljarna tar genvägen över Internet*. Datavärlden nr 10, 1997.
- Persson, Kicki: *Sju av tio företag har svårt att rekrytera*. Västerbottens Kuriren, 1998-11-18.
- Persson, Magnus: *Skattehöjningar ger skattebortfall*. Västerbottens Kuriren, 1998-10-01.
- Resebyråer är hårt klämda*. Datavärlden, nr 10 1997.
- Rädda åtminstone kvar svenska IT-företag*. Dagens Nyheter, 1998-12-15.
- Röksignaler från Visby*. Dagens Industri, 1998-07-17.
- Schwartz, Peter & Leyden, Peter: *The long boom: A history of the future, 1980-2020*. Wired Magazine, juli, 1997.
- Sjöström, Britta: *Kontoret där statusen skrotas*. FinansTidningen, 1998-09-30.
- Socialkontorets anställda får arbeta hemma*. Sundsvalls Tidning, 1998-04-27.
- Sohlman, Åsa: *Kunskap, skola och arbetsliv*. Framtider, nr 2, 1997.
- Spira, Eva: *Varning! Du är iakttagen!* Statstjänstemannen, nr 10, 1998.
- Ström, Torsten: *Oron för år 2000 är ett sekundärt hot*. Dagens Industri, 1998-05-27.
- Sundström, Anders: *Jämlikheten har inte skadat Sveriges tillväxt*. Dagens Industri, 1998-09-15.
- Svanström, Stefan: *USA överraskar 1999*. FinansTidningen, 1998-12-10.
- Sylvan, Peter: *De viktlösa värdena allt viktigare*. Sydsvenska Dagbladet, 1998-07-19.
- Tala förstånd om skatten*. Dagens Nyheter, 1998-12-08.
- Telia inför ny distansarbetestjänst*. Unifocus, nr 4, 1998.
- Tengström, Emin: *Nu ska vi prata om demokratin*. Göteborgsposten, 1998-12-31.
- Thalén, Ingela: *Småföretagen avgör Sveriges framtid*. Svenska Dagbladet, 1998-07-03.
- Tillbaka till 1977*. Dagens Industri, 1998-10-14.
- Tillberg, Åsa: *Fler högutbildade till utlandet*. Dagens Industri, oktober, 1998.
- Trollestad, Claes: *Ledningsfilosofi och organisationskultur*. Framtider, nr 2, 1997.
- Ulrich Becks bok "Vad innebär globaliseringen"*, Dagens Nyheter, 1998-10-22.
- Utlandsjobb - ja tack!* Svenska Dagbladet, 1998-05-28.

- Utredning på distans: distansarbetaren är man och lite av en "fixare".* Arbetarbladet, 1998-05-12.
- Utskällda tillväxtföretag skapar jobb.* Svenska Dagbladet, 1998-05-28.
- Wennerberg, Tor: *Globalisering - en översikt.* Forum Syd: "Globalisering - vad är det? 10 artiklar", 1997.
- Wetterberg, Gunnar: *Tiden talar mot arbetsskatt.* Göteborgsposten, 1998-06-29.
- Wetterberg vågar.* Svenska Dagbladet, 1998-05-31.
- Why millions are moonlighting to make ends meet.* The European, 1998-04-06-1998-04-12.
- Wickman, Kurt: *Högskattestatens sista strid.* Svenska Dagbladet, 1998-05-05.
- Vylder, Stefan: *Globaliseringen, skatter och hoten mot välfärden - illustrationer från Sverige.* Forum Syd: "Globalisering - vad är det? 10 artiklar", 1997.
- VälfärdsBulletinen, SCB:s tidning om arbetsliv och välfärd, nr 1, 2 och 3, 1998.
- Åsbrinks baklängespolitik.* Dagens Nyheter, 1998-10-22.
- Åslund, Anders: *Euron innebär en jättelik liberalisering.* Svenska Dagbladet, 1998-05-02.
- Äldre inte sämre än yngre.* Svenska Dagbladet, 1998-05-28.

Seminarier och föreläsningar

- Amsterdamfördraget.* Anordnat av kurssekretariatet vid Uppsala Universitet, 1998-11-23.
- Framtidens organisation, den statliga sektorn i ett framtidsperspektiv.* Puranen, Bi. Anordnat av Statens förnyelsefond, Finansdepartementet, Klara Strand, Stockholm, 1998-09-25.
- Idékonferens om Moral och Omoral, Var går gränsen?* Arnstberg, Karl-Olov; Bexell, Göran; Forsman, Birgitta; Hedin, Christer; Fürth, Thomas; Josefson, Ingela; Jönsson, Bodil; Uddenberg, Nils; De Geer, Hans. Anordnat av Institutet för framtidsstudier, Bonnierhuset, Stockholm, 1998-10-20.
- På väg mot 2018 - ett framtidssymposium.* Leyden, Peter; Grabe, Lennart; Popova, Susanna; Vedin, Anders; Hansson, Leif; Capolicchio, Lydia; Strömmer, Gunnar. Anordnat av Timbro, Polstjärnan Stockholm, 1998-11-06.
- SAF angående marginalskatteeffekter och skatteklar.* Edvardsson, Leif. Göteborg, 1998.
- Seminarserie under ledning av Kurdo Baksi, Identitet är inte bara ID-kort.* Greider, Göran; Demirbag, Disa; Haile, Marcus; Sukhia, Rani; Baksi, Kurdo. Anordnat av ABF Stockholm, ABF-huset, Stockholm, 1998-10-06.
- Seminarserie under ledning av Kurdo Baksi, Varför "vi" och "dom".* Rojas, Mauricio; Amin, Jabar; Liljeröth, Lena; Baksi, Kurdo. Anordnat av ABF Stockholm, ABF-huset, Stockholm, 1998-10-06.

Symposium om Rättssäkerhet vid beskattning. Hultqvist, Anders; Pålsson, Robert; Bergström, Sture; Leidhammar, Börje; Hulgaard, Bodil; Tollerz, Kerstin. Anordnat av skatterättsliga föreningen i Värmland, Karlöinen, Karlstad, 1998-09-25 - 1998-09-26.

Välfärdssamhället i omvandling. Bergström, Ola; Dahlbom, Bo; Edström, Anders; Olsson, Olov; Olsson, Ulf; Solér, Cecilia; Strannegård, Lars; Söderström, Lars; Westerhäll, Lotta. Jubileumssymposium vid Handelshögskolan i Göteborg, 1998-10-21.

Övriga källor

AMS, Pressmedelände, 1998.

Anderberg, Thomas. Samtal, 1998-10-14.

Arvidsson, Claes: *Om integritet och öppenhet i EU.* E-post, 1999-01-18.

Forsström, Åke. Samtal, 1998-10-21.

Francke, Jan. Samtal 1998.

Marx, Thinus. E-post, 1997-12-05.

Wallberg, Hans: *Utvecklingen av Internet.* Skrivelse, 1998.

Wallberg, Hans. Samtal, 1998-11-12.

Arbetsgrupp och referensgrupp

Projektledare

Bo Norrman RSV

Arbetsgrupp

Lena Nilsson KFM i Stockholm
Katrín Wallberg SKM i Luleå
Lars Melkersson SKM i Malmö
Pontus Tallberg SKM i Västerås

Referensgrupp

Ulla Kristina Wennergren KFM i Göteborg
Lars-Olof Strömberg SKM i Luleå
Jeanette Carlsson KFM i Härnösand
Lena Nordling SKM i Östersund
Cathrine Wesström SKM i Västerås
Cristian Svensson KFM i Göteborg
Jan Högrelius RSV
Per Stenbeck RSV
Per Husberg SKM i Stockholm, SACO
Hans Byström SKM i Malmö, ST